

III. rész

Lágerről lágerre 1946–1948

Búcsú Uzmánytól

1946. augusztus 20-án eszembe jutott az 1939-es Szent István-ünnepe – akkor úgy éreztem, életem legszebb, legjelentősebb napja –, amikor tisztté avattak.

Véget ért a zabra, s a mintegy ezerkétszáz fős tiszti csoport az uzmányi pályaudvarra vonult, ahol már várt bennünket a szerelvény. A távolság az egykori kolostor, a hadifogolytábor, illetve a város között tetemes volt, s az utat lehangoltan tette meg a társaság. Éreztük, sejtettük – bár volt még, aki reménykedett –, hogy ez az út sem haza vezet. A hosszan elnyúló menetoszlop lassan haladt. Néhányan – köztük én is – időnként visszapillantottunk. Több mint egy évig volt „otthonunk” az a hely, melyet most elhagytunk, s nemzedékünknek fogalomná vált Uzmány neve. Az ég felé magasodó tornyot, a rengeteg csóka lakhelyét sokáig láttuk még. Röpködtek a madarak, nekik is szokatlan volt a nagy mozgás, bár a tábor másik fele, zömmel zászlósok, más, alacsonyabb rendfokozatúakkal együtt, még maradtak. Nekünk Uzmány emlékké változott.

A szerelvény lassan gördült ki az állomásról. Kíváncsian néztük a településeket, amelyek mellett elhaladtunk, a nevük nem mondott semmit, s már csak egy-két optimista állította, hogy nyugat felé tartunk. Majd feltűnt Moszkva külső pereme. Itt pihenőt tartottunk. A kísérő őrség tagjai jobbik ruhájukat felhúzva városnézésre mentek, mi pedig vártunk – mi egyebet tehattünk volna. Majd a vonat északnak vette az irányt. A bizakodás végleg szertefoszlott.

Végül célhoz értünk: Borovicsi, betűztük ki. Korábban nem hallottuk ezt a nevet. Később tudtuk meg, hogy az oroszok hírhedt internáló táborának ad otthont, illetve az egész vidék kényszer-munkatáborokkal van tele. Régebben mocsaras terület vette körül,

így csak a két kijáratra kellett őrséget állítani. Borovicsi jelentős város, sok üzemmel és főterén egy bugyiba bújtatott, egyébként meztelen női alakot ábrázoló kőszoborral.

Itt találtunk „otthonra”. A városi, vagy ahogy a németek nevezték, Stadtlager az uzmányinál sokkal nagyobb volt, lényegesen több hadifogoly befogadására alkalmas. A táborlakók zömét németek alkották, de csekély számban magyar legénység is előfordult.

A tábor közepén völgy húzódott végig, s ettől jobbra és balra, illetve a távolban elől domb emelkedett, s azokon sorakoztak a barakkok. A konyha, a tábor legfontosabb része, középen helyezkedett el. Minket balra tereltek, két, ablakmagasságig földbe süllyesztett barakkba. A „fejszobák” a parancsnokoknak, a mosdóknak, a raktárnak adtak helyet. Azután ott volt az elengedhetetlen hatalmas latrina, mögötte a földbe süllyesztett fogda, s nem messze a konyha.

Hamar átestünk a zabrán, s mivel a németek előre figyelmeztettek, a zsilleket, késeket szerencsésen átmentettük, majd a barakkokban megkezdtük a honfoglalást. Az egyikben a főtisztek, a másikban a törzstisztek helyezkedtek el. Az emeletes priccseken igen szűkösön fértünk el. Éjjelente szinte csak vezényszóra lehetett megfordulni. Csoportom tagjai voltak: Ruffy-Vargha Kálmán tartalékos hadnagy (1914); Réthelyi Karcsi tartalékos hadnagy, gyógyszerész (1914); Zöldy Károly főhadnagy (1914); Zámbo József hadnagy (1914); Sulyok Kálmán hadnagy (1910); Kaszás István főhadnagy (1921); dr. Basa István, járásbíró, hadnagy (1907); Sain Márton, matematikatanár, hadnagy (1915); Sulyok István rendőr hadnagy (1919). Közvetlen szomszédom Ruffy-Varga és Réthelyi Karcsi volt. Miután berendezkedtünk, megválasztottuk a parancsnokot. A társaság ellenvetés nélkül Bakó Barna tüzér őrnagyra (1907) szavazott. Köztiszteletnek örvendő, szerény, csendes ember volt, akit becsültünk egyenességéért. Alig jutott szóhoz, amikor megtudta döntésünket. Bizalmunk jólesett neki. A törzstisztek Ugray Gyula elegáns huszártisztet, alezredest (1900) választották meg.

Az orosz parancsnok, Bolsakov őrnagy magas, nyúlánk, intelligens ember benyomását keltette, de arcáról leritt az undor, valahányszor összekerült velünk.

Vaszilij törzsőrmester, oroszul sztarsina, kegyetlen, durva ember volt. A politikai tiszt, egy alezredest – nevére nem emlékezem – beszélt németül. Ő is mondta a magáét, mi is a magunkét. Nem volt kellemetlen ember, inkább mi hoztuk őt olykor kínos helyzetbe.

„Csóka”: a politikai tiszt beosztottját és tolmácsnőjét, Blumenthal Rózát neveztük így egymás között. Alacsony, csúnya, németül beszélő nő volt, altiszti rendfokozattal. Származásánál fogva gyűlölt minket, s a kíméletlenségben igen jó segítőtársat talált politikai vezetőnk, dr. Klein György magyar orvoshadnagy személyében.

A reggeli ébredést követően mindenki alig várta, hogy megmozgathassa elgémberedett tagjait. A poloskák inváziója miatt nagyon sokan alig tudtunk aludni. A bogarak rohama később se hagyott alább, így a következő napokban a priccseket forró vízzel sűröltük le, a poloskafészeket pedig kipiszkáltuk. Ennek ellenére néhány hét múlva egyik társunk – amikor mi már aludtunk – ezerkilencszáznegyvenhatig számolta az agyonnyomott férgeket. Voltak, akik bepólyálták magukat, csak a szájuk maradt szabadon, mert a csipések nyomán hatalmas hólyagok keletkeztek az arcukon. Ingünk hamarosan igen betyáruul nézett ki, mert félálomban azon nyomtuk szét a rovarokat.

Még meg sem tárgyalhattuk az első éjszaka poloskás rémségeit, amikor felvezetőnk izgatottan közölte: a német konyhavezetőség nem hajlandó a tiszt normát figyelembe venni, a vajat (40 g), a cukrot (40 g), a tizenöt cigarettát kiadni, kivéve a hatvan deka kenyeret. Közös kosztot voltunk a németekkel, amit és ahogyan főzték, azt kaptuk mi is.

A konyhafőnökkel a tárgyalás nem vezetett eredményre. A lét-számellenőrzés után az okosok összedugták a fejüket, majd rövidesen döntöttünk: éhségstrájkba kezdünk. Ennek természetesen meglepetésszerűnek kellett lennie. A megbízhatatlanokat, például Bíró Sándor rendőr alezredest (1904), dr. Csoma Sándor főhadnagyot (1909), Kalmár László rendőr főhadnagyot, (1913), illetve a legidősebbeket, Tóth Béla ezredest (Csúcsfejű) (1887), Liskay Rezső hadbíró ezredest (1885), dr. Ivankovics József rendőr alezredest (1895) és még néhányukat felhatalmaztuk, hogy korukra és egészségi állapotukra való tekintettel fogadják el az ebédet. Mindannyian visszautasították a kivételezést, sőt Tóth ezredes csatlakozott hozzánk, akik éles hangon vitatkoztunk a konyhafőnökkel. A konyhafőnök akkora úr volt, hogy senki nem mert vele ellenkezni, s most egyszeriben a nyakába zuhant ezerkétszáz harcias magyar, akik sztrájkolnak. Kénytelen volt jelenteni. A napos tiszt sem tudott dönteni, az ügy túllépte hatáskörét. Jött a politikai tiszt, de ő is eredménytelenül távozott. A végén előkerült major Bolsakov. Hamar megértette a feszültség okát. Nyilván nem akarta az esetet felettesei-

nek jelenteni, így a konyhafőnök kétségbeesésére követelésünket elfogadta, s kötelezte őt a tiszti norma kiadására. Ahhoz is hozzájárult, hogy egyik társunk szakács legyen, illetve ellenőrizhesse a norma adagolását. Az első csatát ezzel megnyertük, s büszkék voltunk, mert úgy éreztük, nyeregben ülünk. De már ekkor elénelkelhettük volna Karády Katalinnal együtt: „Drágám, néha téved az ember.”

Öldöstük, irtottuk a poloskákat, élveztük az augusztus végi nap-sütést, amikor az egyik reggeli népszámlálás után Bakó őrnagy azzal a kéréssel fordult hozzánk: bár igen megtiszteltük bizalmunkkal, de járuljunk hozzá, hogy a vezetést egy nála sokkal rátermettebb emberre, Márkus Erős tüzér századosra bízsa. Higgyük el, nem bánjuk meg a cserét. Bajlódik az egészségével, s várhatóan olyan napok következnek, amikor aligha tudna helytállni.

Várakozással tekintettünk Márkus Erősrre. Látásból mindannyian ismertük. Alacsony, jelentéktelennek tűnő, 1912-es születésű, vezérkari beosztásban szolgáló tiszt volt, háborús sérült, aki emiatt botra támaszkodva járt. A meglepetést tetőzte, hogy Ugray alezredes is azt kérte – bár ő megmarad barakkparancsnoknak – Erős vegye át a teljes tiszti csoport parancsnokságát. Eleinte bizalmatlanul fogadtuk Erőst, akit azonban ez nem zavart. Ma, negyven év távolából azt mondhatom, nagyon sok Márkus Erős kellett volna az országnak.

Megindul a küzdelem

Bolsakov első erőpróbájára a kilencedik napon került sor. Felüzent a német táborparancsnokkal, hogy azonnal vonuljon le húsz ember, téglá érkezett, a vagon ki kell rakni. Erős igen udvariasan, olyan udvariasan, hogy nem lehetett megsértődni miatta, közölte: tisztek vagyunk, akiknek a nemzetközi jog alapján nem kell dolgozniuk.

Ekkor még nem tudtuk, hogy a háttérben kik szervezik az ellenállást. Erős mint parancsnok, nem lehetett ez a személy. Ő tárgyalt, de aki mozgatta az ügyet: Czebe Valér vezérkari százados (1913–1988), illetve Irmay Ferenc (1914) vezérkari százados és az utóbbi időben igen harciasná vált Tormássy Tibor vezérkari százados (1914). Tormássynak használt az uzmányi lehurrogás, s most ő is kivette részét a harcból. Bár Irmayval évfolyamtársak és vezérkariak voltak, Tormássy emlékezetes „most már tudom, hogy Keletről jön a fény” kijelentése óta nem voltak beszélő viszonyban.

A vagonkirakási ügy nem zárult le simán. Bolsakov lehívatta Márkust, aki a parancsnok előtt megismételte korábbi üzenetét. Bolsakov undorral hallgatta, majd megjegyezte, hogy a háborút a magyarok elveszítették, így a nemzetközi jogot most ő diktálja. (A vae victis orosz változata 1946-ban.) Nincs kivétel, mindenkinek dolgoznia kell. Erős ezzel az üzenettel tért vissza. Világossá vált, hogy fel kell készülnünk a harcra, mert Bolsakov nyilván nem nyeli le immár második kudarcát.

Az egész tábor tudott jogainkért folytatott harcunkról. A német törzstisztek együtt éreztek velünk. Az oroszok kéthetes – minden újonnan érkezettnek kijáró – karanténunk idejét meghosszabbították, nehogy kiterjedjen az ellenállás.

Az egyik nap váratlan társat kaptunk. A barakk legbelső részén kellett számára helyet biztosítanunk. Berger vezérkari tölgyfalombos ezredest (1914) telepítették hozzánk. A kurlandi törzstisztek között őt tartották hangadónak, aki társai ellenállását szervezte. (Hazatérése után nyugdíjasként élt Kölnben.) Természetesen „nem láttuk”, amikor gyakorta besurrantak hozzá bajtársai, sőt nekem is odébb kellett húzódnom, mert Ruffy-Vargha barátomnak akadt egy – a német nyelvet szépen beszélő – magas vezérkari őrnagy barátja, aki sűrűn ellátogatott hozzánk. Gerhard Hildebranddal nyelvi gyakorlat híján keveset tudtam beszélni, inkább csak figyeltem a többiek társalgását.

Rövidesen újabb parancs érkezett. Húsz ember azonnal vonuljon a kapuhoz. A csoport le is ment, de nem sejtették, milyen céllal rendelték oda őket. Ebben a táborban nem lehetett az emberek helyett folytonosan a parancsnokot küldeni, hogy védje meg a fogolytársak érdekeit. Erős kirendelte a húsz főt, a többi mindenki saját felelősségére bízta. A foglyok ötösével sorakoztak a kapunál, amely nyitva volt, a sorompót pedig felhúzták. Amikor a sztarsina intett: „na, davaj”, nem mozdult senki, akkor sem, amikor magyarul megismételték a felszólítást. Nem tűnt föl senkinek, hogy eközben géppisztolyos őrök sompolyogtak be a táborba, ami ellenkezik a nemzetközi joggal. A sztarsina intésére végül az első két sort kilökték a kapun kívülre. A másik két sor hátraszaladt. Oda az őrök már nem merték követni őket. Tízen, mivel már táboron kívül voltak, tehetetlennek bizonyultak. Ott már az orosz őr volt az úr. Vagonokat rakattak ki velük.

Egyre többet tartózkodott köztünk dr. Klein György. Igyekezett meggyőzni bennünket az ellenállás értelmetlenségéről. Javasolta: felül kellene vizsgálni, vajon mindenki tiszt-e közöttünk, mert aki nem

tudja igazolni rangját, azt át lehetne telepíteni a legénységi barakkba. Erős válasza határozott volt: „Gyurka! Ez nagyon rossz ötlet. Gondolj magadra. Te például hadnagy rendfokozatot viselsz, bár tudod, hogy megfosztottak tőle. Fölösleges ezt a kérdést feszegetni.” Mindezt oly ártatlan arccal közölte Erős, hogy Klein a végén – legálábbis úgy mutatta – még hálás is volt neki.

Dr. Klein Györgyöt 1948 őszén halva találták a szegedi Tisza-parton. Hazatérése után nevét Kemenesre változtatta, keresztény nőt vett el feleségül. Az a hír járta, hogy egy hazatért hadifogoly végzett vele.

Néhány nap múlva, amikor ismét parancsot kaptunk, hogy hús ember jelentkezzen munkára, az előre összeállított társaság – köztük én is – vonult a kapuhoz. A korábbi esetből okulva, a bejáratól távolabb rendeződtünk sorokba. Hívhattak minket, csalogathattak közelebb, nem mozdultunk. Az orosz egyre csak hajtogatta a magáét, mire Szepesváraljai Lajos hadnagy (1924) vigyorogva odakiáltotta: „abszolote nyeponyemáj” (egyáltalán nem értem). Ezt még az orosz is megértette, s nagyot röhögve intézkedett: vigyenek minket fogdába.

A föld alatti bunker szűknek bizonyult ennyi embernek. Két egyszemélyes és egy nagyobb cellára oszlott, amelybe legföljebb nyolc ember fért el. Ebbe zsúfolódtunk be mind a húszan. Az ór német volt, aki féltette a dupla kosztadagját, ezért nem szívesen engedett ki latrinára, nehogy megszökjünk, de végül jobb belátásra tért. Aki kikéredzkedett, azonnal a közeli barakkunkba rohant, ahol felfokozott hangulatot talált. Kovács Sándor mérnök százados (1912), a vérmes, alacsony, testes ember már éppen rohamra szervezett egy csoportot, hogy kiszabadítsanak minket. Alig lehetett lebeszélni róla.

Egyszer csak nyílt a fogda ajtaja, az egyszemélyes odúba levezettek valakit. Majd halk nyögést lehetett hallani. Amikor odakiáltottunk, Czebe Valér jelentkezett. Vaszilj lehívatta, Klein jelenlétében alaposan összeverte, majd ingujjra vetköztetve záratta fogdába. Hogy ki jelentette föl – bár éltünk a gyanúperrel –, nem tudtuk bizonyítani. Czebe megjelenése után azonnal latrinára kéredzkedett egyik társunk, s Valérnak hozott zubbonyt és pokrócot.

Már majdnem aludtunk, amikor váratlan „vendégként” Róza elvtársnő lépett be hozzánk. Felháborodott, amiért nem adtuk meg a tiszteletet neki. Ártatlan képpel kérdeztük: miért állnánk fel, hiszen ő nem katona, hol a váll-lapja? Erre mérgesen távozott. Azt hittük, végre megnyugodhatunk, ám újra megjelent, de most már altiszti váll-lappal. „Miért nem állnak fel!” – kiabálta németül. „Magának? –

kérdeztük némi szemtelenséggel. – Hiszen maga altiszt, mi meg magyar tisztek vagyunk.” Azt hittük, Rózát menten megüti a guta. Másodszor is otthagyt bennünket.

Gondoltuk, ezek után már nyugodtan pihenhetünk. Újból nyílt azonban az ajtó, föltűnt Klein, s az alezredesi rangot viselő politikai tiszt, Rózával az oldalán. Kénytelenek voltunk vigyázzban fogadni őket. Az alezredes figyelmeztetett bennünket: helytelenül cselekszünk, így Szibériában fogunk kikötni. Nem ismert valamennyiünket személyesen, így felváltva, hol itt, hol ott szólalt meg valaki: „Jaj de jó, már annyit hallottunk Szibériáról, legalább megismerjük... Ott is emberek laknak... Maguk is odaküldik politikai ellenfeleiket... Ne reménykedjen, hogy minket is likvidálni lehet... Katyint, azt, amit a lengyelekkel műveltek, csak egyszer lehetett megtenni... Rólunk már tud a világ... Létszámba vagyunk véve, akikkel el kell számolniuk...” S folytattuk: „Megengedhetetlen, ahogyan Czebével Vaszilij elbánt. Ez maguknál a propaganda?” Erre nem válaszoltak, Klein még egyszer megfenyegetett bennünket, majd távozott. Jóval elmúlt éjfél, amikor végre nyugovóra térhettünk.

A fogság azonban nem tartott sokáig, mert az ebédet már a többiekkel együtt fogyasztottuk el. Néhány nap múlva Valér is köztünk volt.

Az újabb húsz fő lehívásakor ismét „felkészült csoport” sietett a kapuhoz Kállay Jenő százados (1911) vezetésével. Köztük volt Iglóy (Ignác) Mihály főhadnagy (1908), középtávfutó és a fiatal Bartha István hadnagy (1923), akinek elbeszélése alapján ismertük meg a történeteket. Erős szerepe csak annyi volt, hogy közölte Bolsakov parancsát. Ezzel ő megtette a kötelességét.

A csoport élére a legelszántabbak álltak, a kapu sorompójától valamivel hátrább. Az oroszok parancsot adtak az indulásra, de senki nem mozdult. Az újabb vezényszó is eredménytelen maradt. Soronként szólították fel őket, majd az őrszobán keresztül kísérték valamennyiüket a fogdába. Az éjszaka folyamán elhatározták, hogy éhségstrájkba kezdenek. Öt napig visszautasították az ételt. Betartották az éhségstrájk szabályait. A harmadik napon megszűnt az éhségérzetük. Különös üresség, gyengeség szállta meg őket. Annyira erőtlenné váltak, hogy a végén a kezüket se tudták kinyújtani. Amikor az orosz parancsnok, Bolsakov őrnagy megjelent – nyilván akkor értesült az éhségstrájkról, Klein és Róza elvtárs hallgatott erről –, Iglóy fektében, hiszen ereje már nem volt felállni, odakiáltotta neki: szégyellje magát, hogy a nemzetközi jogot ennyire semmibe veszi.

Bolsakov azonnal intézkedett, a csoport kikerült a fogdából. A bajtársak azonnal megkezdték feltáplálásukat. Pár nap alatt rendbe is jöttek.

A negyedik – előre fölkészült – csoport hiába várta a lehívást. Próbálkozásuk véget ért. A Róza–Klein-duó azonban ekkor látta elérkezettnek az időt, hogy akcióba lépjen. A várakozással teli napokban, amikor újabb – ellenünk irányuló – akciókra számítottunk, az egyik reggel arra ébredtünk, hogy az éjszaka folyamán hatan átszöktek az „oroszokhoz”. Jelentették: nem értenek egyet a többiekkel, azaz velünk, s vállalják a munkát. Vezetőjük – Solt Pál – egyébként büszkén viselte a vezérkari parolit.

Bolsakov fölismerte, hogy megbomlott az egység. Tudta, a vezető réteggel kell leszámolnia, a többiek úgyis megadják magukat. Amikor Czebe Valér vezérkari százados összeverése ellenére is tovább irányította mozgalmunkat, s Tormássy és Irmay vezérkari századosok is bőrüket vitték a vásárra, az átállást vezető tisztnek, Solt Pálnak is ki kellett volna tartania, nem pedig jó pontot szerezve, „énekhangját féltve”, a maga számára előnyös helyzetet kiharcolnia. Ő lett az eljövendő „dolgozók” barakkjának parancsnoka, Klein szószólója, terveinek végrehajtója.

A Róza–Klein-páros ötlete lehetett: az egyik délelőtt váratlanul a portára hívták Poroszlay Frigyes vonatos századost (1909), Magasházy Dénes főhadnagyot (1918), évfolyamtársamat, Losonczy Gyula főhadnagyot (1915), dr. Oszetzky Tamás tüzér főhadnagyot (1916), Sulyok István rendőr hadnagyot (1919). A csoport két fegyveres ór kíséretében elindult a Mohrlager felé. A menet némán haladt. A nagy csend nem sok jót ígért. A foglyok nem beszéltek, utólag bevallották, igen rossz előérzettel ballagtak. Már jó messze jártak a tábortól, amikor az őrk megállították őket, s felszólították Poroszlayékát: futás előre!

Ennél azért több volt az eszük, mert ha megteszik, az őrk azonnal lőnek, hiszen a foglyok szökni akartak. Nem mozdultak. Farkaszemet néztek az őrökkel, pár lépés távolságból. Végül az oroszok elunták, s hátraarcot vezényeltek. „Nem volt kellemes érzés” – mesélte később Poroszlay, de végre kellett hajtani. Hallották, amint csapódott az őrk géppisztolyának závarja, elmondtak magukban egy imát – azt hitték, az utolsót –, az oroszok pedig eleresztettek fejük fölött egy sorozatot. Döbbenetes csend következett. Majd az őrk hangos nevetésben törtek ki. A halálra vált öt magyarnak megveregették a vállát, vigyorgó arccal cigarettával kínálták őket, s dicsérték vala-

mennyiüket: „harasó cselovek” (jól van, ember). Majd elmagyarázták nekik, hogy visszatérhetnek a táborba, de ha már itt vannak, vigyenek magukkal egy kevés mohát.

Fellélegezve, mohával a zsebükben, szinte vidám hangulatban indultak vissza. A kapuban letették a mohát, s mivel „ezzel felvették a munkát”, Solt barakkjába irányították őket, ahol dupla adag étel és meleg ruha várt rájuk. Hiába tiltakoztak, hogy ők nem dolgoztak, az orosz bizonyítéknak vette: behozták a mohát.

Murányi Nándor rendőr százados (1915) volt a tábor legpezszi-mistább embere, aki a fogság ideje alatt mindig a kivégzéssel, az éhenhalással számolt. Kenyéradagjának egy részét naponta apró kockákra vágta, megszáritotta és gyűjtötte, hogy legyen tartaléka. Közben szép verseket írt. Három gyermeke várta otthon. Akkor még nem tudta, hogy „hulla”, mert a felesége holtá nyilvánította, s újból férjhez ment.

Három társával felterelték egy teherautóra, mindegyikük fejére pokrócot dobtak. Hová vitték őket? Később sem sikerült kideríteni. Szerencsétlen Nándi – kivégzésre várva – végigremegte az utat, s alig fogta fel a másik három megjegyzését, hogy kezdjenek éhség-sztrájkot. Megérkezve az ismeretlen helyre, mindegyiküket külön cellában helyezték el. A munkát egyikük sem akarta felvenni, s megkezdték az éhség-sztrájkot. Aki azonban utoljára marad, s nem eszi meg az ebédet, azt tekintik szervezőnek. A kosztot az örök beadták mindegyik cellába, de négyük közül egyikük se tudta, evett-e a másik. Mivel senki nem akarta vállalni a szervezkedés vezetését, valamennyien megették az ételt, így mindannyian „harasó cselovekek” lettek, s ők is Solt barakkjába kerültek.

Dr. Klein igen gyakran, majdnem minden este felkereste barakkunkat. Felült az első priccsre, mesélt, agitált, családjának szomorú pusztulását ismételte, s közben igyekezett minket rábeszélni a munkára.

„Kitakarítás”

Ma is mosolyogva gondolok a „Rén-tettek”re. Volt egy testvérpár, tartalékos hadnagyok, MABI magántisztviselők. Reén Máriusz (1914) és Reén Valér (1919). Alacsony, örmény típusú emberek. Ők voltak azok, akik „megértették az időök szavát”, s jelentkeztek munkára. Borbélyok akartak lenni. Klein megdicsérte őket, s két nap múlva már

boldogan jártak a fürdőbe borotválni, de továbbra is a barakkunkban maradtak. Szerencsére nem mi voltunk az első páciensek, hanem egy német csoport tagjai. Az áldozatok összevissza vagdosva, véresen kerültek ki a kezük alól. A végén már senki sem akart hozzájuk menni. Az egyik áldozat pedig egyenesen a napos tisztthez rohant, s mutatta összekaszabolt ábrázatát. Mindkét „borbélyt” azonnal kirúgták, s amikor Klein leszidta őket, vallották be, hogy még sosem borotváltak, „csak neked akartunk, Gyurka, örömet szerezni”. Ebből eredt azután a „Rén-tettek” szólásmondás.

Mögöttünk hagytuk szeptembert, már jócskán az októbert tapostuk. Az őszi hűvösen köszöntött be. Miközben a földeken megkezdődött a betakarítás, nálunk a „kitakarítás” vette kezdetét. Az első két esetben nem figyeltünk fel rá, olyan csendesen zajlott le, de azután már nyilvánvalóvá lett a szándék: kiemelték közülünk a „vezéreket”. Száznyolcvan bajtársunk távozott ily módon. Dr. Kovács Jenő az utolsó csoporttal került Novgorodba.

Czebe Valér, Tormássy Tibor és Szabó Béla Zoltán távozása közülünk különösen fáj, a közösséget súlyosan érintette. Szabó Béla Zoltánt néhány nap múlva visszahozták a Sandlagerbe, Irmayt pedig a Stadtlager fogdjába. Béla egy ideig a németek elkülönített barakkjában élt, a tábor nem hagyhatta el, majd az 1947-es transzport távozása után visszakerült a magyar közösségbe. A többiek Novgorod, Oránki, Gorkij, Monasztirka, Dzszerdzsinszk, Mozsajszk és Sztalinogorszk táboraiba kerültek. Akik addig nem szabadultak, azokat 1949-ben Voronyezsbe szállították, s ott találkoztunk velük ismét. Czebe, Tormássy és Szabó Béla az 1948-as szerelvénnel került haza.

Irmay Ferit az egyik csoporttal ugyancsak lehívták a parancsnokságra, s közölték vele is, hogy csomagoljon, másik táborba szállítják. Irmay megbántva – talán azt érezte, mint a hadvezér, akit csata közepén váltanak le –, elkeseredve robbant be a törzstiszti barakkba, ahol Márkus Erős is lakott, s nagy hangon kijelentette: legyenekátkozottak a besúgók, akik beköpték őt, s ezzel az egész tisztikar küzdelmét elárulták.

Amíg átment barakkjába a csomagjaiért, kitört a vihar. Czebe és Tormássy elszállítása már amúgy is súlyosan érintett mindannyiunkat. „Vesszenek a besúgók” kiáltással a felbőszült tömeg elkapta a leghírhedtebbeket, K. László rendőr főhadnagyot (1913), dr. Cs. Sándor tüzér főhadnagyot (1909) és Völgyesi Nándor hadnagyot (1914). Márkusnak azonnal jelentették, hogy a másik barakkban „áll a bál”. Erre odasietett, felült a priccsre, de az „igazságszolgáltatást”

nem állította le azonnal. Dr. B. Sándor rendőr alezredest (1894) is keresték, de úgy eltűnt, hogy nem találta senki. A legkevesebbet a tü-zér főhadnagy kapta, mert kiállt és azt mondta: „na, üssetek”. Né-hány pofonnal megúszta. Völgyesi a priccse mélyébe húzódott, ahol nehezen lehetett megközelíteni, s bicskával várta a közeledőket. Ő sem kapott sokat. Vele kapcsolatban meg kell jegyeznem, hogy Kre-nedits Sanyi, akit Völgyesivel együtt huszonöt évre ítéltek, csak jót tudott róla mondani. Szerinte tévedés lehetett, hogy besúgónak tartották.

K. és Cs. alaposan megkapták a magukét. Amikor Erős úgy gon-dolta, hogy ebből elég volt, mint aki akkor érkezett, leugrott a priccsről, s kiszabadította a betyárul helybenhagyott két áldozatot. Éppen akkor lépett be dr. Klein, aki tapasztalhatta, Márkus Erős nagyszerű parancsnok. K. sebei voltak a legsúlyosabbak. Sokáig állt orvosi kezelés alatt, főleg a lábsebe gyógyult nehezen.

A büntetést nem lehetett elkerülni, de nyilván Klein és Róza in-tézkedésére Irmay Ferit, illetve Szabó Béla Zoltánt néhány nap múl-va visszahozták. A besúgók „jutalmazásában” és ellenállás szervezé-sében tartották őket bűnösnek. Irmay gondozása természetesen bajtársi kötelességgé vált. Zádori Berci tartalékos főhadnagy, rima-szécsi tanító (1909) megvesztegette az őrt, de amikor ő is fogdába, majd másik táborba került, két bajtársunkról többen összefogva gon-doskodtunk.

Egyre világosabbá vált, hogy az aljas gyűlölet hullámai összecsap-nak a fejünk felett, s már nem annyira közös fellépésre, sokkal inkább egyéni kiállásra lesz szükség. Az addig meghúzódóknak is színt kell vallaniuk.

Vetkőztetős séta

Meglepetésszerűen ért bennünket egy ebéd utáni létszámenőr-zés. Senki nem gondolt rosszra, mindenki – úgy, ahogy volt, papucs-ban, köpenyben, zubbonyban, sapka nélkül – sietett a provierkára, az ellenőrzésre, gondolván, úgysem tart sokáig. Egyedül az volt feltűnő, hogy Vaszilj mellett megjelent Róza is, ismét váll-lap nélkül. Törzstisztek, idősebbek, fiatalabbak vegyesen sorakoztunk. Rózának elvonultak előttünk, mintha számolnának, majd az első húsz sornak – mindig ötösével álltunk –, azaz száz embernek „jobbra át”-ot vezé-nyeltek, s elindították őket a kapu felé. A többiek oszolhattak. Döb-

benten vettük tudomásul az „orvtámadást”, s figyeltük, mi történik. A száz fő, ismétlem, papucsban, csizmában, köpenyben, zubbonyban, sapkában vagy anélkül indult el az őnök kíséretében a Sandlager felé. Barakkunk tetejéről követtük riadt bajtársaink útját. Segíteni nem tudtunk rajtuk.

Mintegy hat kilométer megtétele után a hosszan kígyózó sort visszafordították. A kapu előtt megálltak, bevárták az utolsó embert is. Ekkor közölték velük, aki hajlandó felvenni a munkát, lépjen ki, aki nem, annak „hátra arc!”, indulás vissza. A kísérő őnöket lecserélték, s a csoport lassú, vánszorgó menetben ismét elindult. Csak azok léptek ki, akik fapapucsot viseltek, s képtelenek lettek volna még egyszer megtenni a távolságot. Őket Solt második barakkjába kísérték. A tizenkét kilométer kimerítette a csoportot. Az öregek a hűvös októberben, megfelelő öltözék hiányában hangosan, kétségbeesve kérték a többieket, ne haragudjanak, de ők beadják a derekukat, mert már nem bírják tovább.

Így is jelentős csoport indult neki, immár harmadszorra az „egészségügyi sétának”. Ez az út már a legerősebbek erejét is felmorzsolta. Néhányukat úgy cipelték vissza, mert jártányi erejük se volt már. A „betörési” kísérletet végül az oroszok is megunták. Látták, még egy menetre képtelenek az emberek. Beengedték őket a táborba, és Solt barakkjába kísérték őket. A tiltakozáshoz sem volt erejük, de akadt, aki a sötétség leple alatt visszalopakodott hozzánk, és elmesélte a történeteket.

A sötétedés még egy vendéget hozott. Irmay szökött ki a fogdából latrina ürügyén, s megkereste Márkus Erőst. Közlendője fontos volt további lépéseinkhez. Elmondta, kihallgatásra vitték, s ott véletlenül hallotta Róza és Klein beszélgetését, akik megegyeztek, hogy a „sétaltatást” másnap még radikálisabban ismétlik meg: öltözék-könnyítéssel. Az első menet után a köpenyt, a második után a zubbonyt vetetik le, s ha kell, az inget is. Irmay szerint ezt nem szabad megkockáztatni. Ez már az egészség rovására megy, s ezzel megosztják a még meglévő egységet is. Javasoltam, hívjunk össze tanácskozó testületet, s annak határozata alapján döntsünk.

Irmay visszaszökött, Erős pedig összehívott bennünket, hogy megbeszéljük a további lépéseket. Az időjárás arrafelé kellemetlenül hűvös ebben az évszakban. Róza és Klein, de Bolsakov is, mindenképpen meg akarták törni ellenállásunkat. Tisztában voltunk azzal, hogy a „vetkőztetős sétát” kevesen bírnák ki. Ésszerűen kellett tehát döntenünk, még ha ez elveink pillanatnyi föladásával járt is. Arra az

elhatározásra jutottunk, hogy felvesszük a munkát, de kifejezzük tiltakozásunkat az alkalmazott kényszerrel szemben.

Memorandumunk elkészült, Erős a reggeli népszámlálás után levitte Bolsakovnak, aki gúnyos mosollyal fogadta. Csomagunkat cipelve, igencsak letörve költöztünk át Solt barakkjába, aki ettől kezdve parancsnokunk lett.

A tízes csoportok itt is kialakultak. Társaim voltak: Zöldi Karcsi, Réthelyi Karcsi, Ruffy-Vargha Kálmán, Kaszás Pista, Sain Marci, br. Sennyei Pista, dr. Nagy Ödön hadnagy (1913), bíró, Vágovits Ferenc debreceni hadnagy (1921) és Sulyok Kálmán.

Az időjárás nem kedvezett a munka felvételéhez, de a győzteseket ez nem zavarta. A csoportokat másnap a kapunál a német táborparancsnok osztotta be. Minden reggel mérgesen gyalogoltunk, mert német vezényszóra indított bennünket, s fülünket és önérzetünket zavarta a „marsch!” vezényszó, de azután a hidegben rövidesen elfelejtettük a kellemetlenséget. A munka talán nem is lett volna kellemetlen, ha az időjárás nem fordul zordra. A szép nyárból szinte átmenet nélkül tél lett. Egy téglagyárban a gépalapokat kellett betonból elkészítenünk. A vizet, a sódert nagy vaslapokon melegítettük, majd összekevertük cementtel. Közben minden kihűlt, s biztos, hogy a beton tavasszal szétmállott. Ez azonban sem az orosz, sem minket nem zavart. A tűz mellett melegedtünk, s akkor még nem tudtuk, hogy a betonozás már régen elszámolt, elkészült munka, így azokért fizetés nem járt, s a normát se lehetett teljesíteni. Ezt használta ki a Klein-Róza-duó, hogy újabb támadást intézzen ellenünk. Aki ugyanis nem teljesíti a normát, annak produkt-adagját csökkenteni kell. Olyan munkahelyre küldtek bennünket, ahol nem termett nekünk babér, s így bizony kenyér- és egyéb élelmiszer-fejadagunk erősen csökkent. Tehetetlenek voltunk.

Vörös és kék spanyolok

A Stadtlager legnagyobb szenzációja villámütésként érte az oroszokat, a németeket, de közvetve minket is. Max Reimann, a német kommunista párt elnökének fia ott volt közöttünk. Eddig senki nem tudott róla, mint közönséges plenni, élte a foglyok életét. A helyzet nyilván igen kínos volt az oroszoknak. A fiút azonnal „kiemelték”, konvoj, azaz kísérelő lett, s három héten belül hazaszállították. Azt már a német újságokban olvastuk, hogy cáfolták azon híresztelést, amely

szerint a nemrégiben fogságból visszatért fiú nem ért egyet apja politikájával. Ennek ellentmondott az a tény, hogy közösen jelentek meg politikai gyűléseken.

Ugyancsak „felháborodott” cikkből értesültünk arról, hogy a németeknél ilyen címekkel jelentek meg könyvek a hadifogságbeli élményekről: Ezer napig állat, illetve Tetű táborparancsnok.

A Stadtlager német barakkjai között volt egy különleges, amelyről nem szabad megfeledkezni. A spanyol barakk. A „vörös angyalok”, a kommunisták Franco elől kaptak menedéket az SSSR-ben. A háború kitörésekor azonban minden idegen állampolgárt internáltak, így a spanyolokat is, akiket külön táborban helyeztek el, de a városban szabad mozgásuk volt, s úgy éltek, mint az orosz lakosság. Később az „azúr hadosztály” tagjai, Franco katonái is fogságba estek, akiket elkülönítettek a vörösöktől. Idővel azonban közös lágérba, végül mint spanyolok, egy barakkba kerültek. Egymással szemben távolságot tartottak, ugyanakkor szidták, gyűlölték a másik csoport tagjait. A többszöri táborcsere után a „vörösök” szabad mozgása is megszűnt. Végül összeolvadtak, s évek múltával megszűnt köztük a különbség. A „vörös” nem kellett Francónak, a „kékek” pedig nem juthattak haza, mert a két ország között nem volt diplomáciai kapcsolat. Ebben a reménytelen helyzetben egyesült erővel szidták a fogvatartókat.

November 7-én kíváncsian nézelődtünk a fellobogózott városban. Az egyik többemeletes ház tetején az „apostolok” hatalmas képei díszlettek. Annyiszor láttuk már őket, hogy arcról ismertük valamennyit, s ezért tűnt föl azonnal – amikor az ünnepek után kivonultunk –, hogy valakinek hiányzik a képe. Zsukov, a legnépszerűbb marsall tűnt el. Állítólag Odesszában vágta a fát egy erdőirtáson. Bűne az volt, hogy a „zsukovistáknak”, az egykori elitélteknek megígérte, a győzelem után elengedik büntetésüket, s szabad letelepedést kapnak. Amikor Zsukov ebben az ügyben szót emelt – mivel embereit újból büntetőtáborokba és börtönökbe szállították vissza, s büntetésüket nem törölték –, kegyvesztett lett, és eltávolították. Ugyanakkor – és talán ez volt a döntő – Sztálin riválist látott a népszerű hadvezérben.

Sokat fáztunk, a hangulat ennek ellenére nem volt rossz, sőt még a büntetést is vidáman tűrtük. Állítólagos „fegyelmezetlenség” miatt Bolsakov elrendelte Solt Pálnak, hogy vasárnap délelőtt tartson velünk alakí gyakorlatot. „Jobbra át!”, „Balra át!”, „Oszolj!”, „Sorakozó!” – hangzottak a vezényszavak. Solt komoran járt közöttünk, kiabált, veszekedett, a gyakorlatokat megismételtette, mert az is igaz,

mi már olyan öreg hadifoglyok voltunk, hogy nem mindenki tudta, merre van a jobbra meg a balra, s olykor „véletlenül” összekeveredtünk. Amikor Solt figyelmeztetett valakit, kinevettük, a végén már ő is örült, hogy letelt az idő.

A december, a hideg jelezte, hogy újabb karácsony közeledik. Zöldi Karcival lelkesen láttunk munkához. Mindenkinek készítettünk egy kis füzetet, amelyben a csoport névsora, a tagok lakcíme, foglalkozása, fegyverneme, kedvtelése szerepelt. A fedőlapra fenyőágot rajzoltunk, s ráírtuk az évszámot: 1946.

Irmay Feri még mindig a fogdában volt. Gondozása az én feladatom lett. Az ellátást nehezítette, hogy az Irmay melletti cellában Herzel német alezredes raboskodott. Vele is törödnünk kellett. Azzal vádolták, hogy elásatta a kurlandi hadsereg lőszerét, később se szolgáltatotta be, illetve adta át az oroszoknak. Civilben gyáros volt. A latrina felé néző első ablakos cella volt az övé, mellette Irmayé. A feladat nem volt nehéz, csak kissé kockázatos. Hetente háromszor felmentem a latrinára, ahonnan hangosan kiáltottam: „Barna!” Ez volt Feri fedőneve. Rövidesen megjelent Irmay vagy az alezredes, köpenyét a vállára dobva. A ruhadarab ujjai be voltak kötve, s azokat felhajtották a latrina válaszfalára. Az ujj-zsákot megtömtem, közben beszélgettem Ferivel vagy az alezredessel váltottam néhány szót, beszámoltam nekik életünkről. Majd a fogdás vette a köpenyét, magára terítette, és visszaballagott, kisvártatva én is távoztam. Szerencsére nem buktam le.

A Székely himnusz németül

A leginkább emlékezetes „látogatásom” 1946. december 23-ra esett. A táborban már csend uralkodott, ember alig mozgott, mint mindig, dobogó szívvel értem fel a latrinához, s szólítottam Ferit: „Barna!”, „Barna!”. Többszöri kiáltásomra sem jelentkezett senki. Telt az idő, féltem, hogy távolmaradásom feltűnik. Nem tehettem mást, mint amit az egykori egri baka tehet: köpenyemet az élelemmel a latrinában hagytam, s odakúsztam a fogdához. Megrendülve bámultam a német alezredes ablaka felé. A hold és a tábor kerítésére szerelt hatalmas lámpák fénye világította meg az ablakot, amely mögött a falféher emberi arc felém fordulva hangosan énekelt. Ott, több ezer kilométernyi távolságra a hazától, földbe süllyesztett cellában a Székely himnuszt énekelte egy német alezredes, aki talán sohasem járt

Magyarországon. Ahogy kivettem a hangfoszlányokból, nem magyarul, hanem német nyelven. Irmay tanította meg rá, Hertelnek megtetszett, a szöveget lefordította németre, s úgy énekelte a föld mélyéről: „maroknyi székely porlik, mint a szikla”. Alig tudtam elszakadni onnan, annyira magával ragadott az élmény.

Végül is tennem kellett valamit. Hógolyóval megdobtam az ablakot. Az alezredes vette a jelzést, az ének abbamaradt, visszakúsztam, ő pedig megjelent, s átadtam a küldeményt. Sokáig nem jött álom a szememre, pedig másnap korán keltünk, hiszen dolgozni mentünk. Bolsakovot nem érdekelte a karácsony, de miközben aludtunk, nem sejtettük, hogy egy kis angyalka meglepetést hoz számunkra, még hozzá nem is akármilyet.

Reggel a napos tiszt belépett, és közölte velünk: nem vonulunk ki, parancs érkezett Moszkvából, amely szerint a magyar tiszteknek nem kell dolgozniuk. Szedjük a holminkat, mert ebéd után egy másik táborba indulunk. Nem akartunk hinni a fülünknek. Vaszilj – ő volt szolgálatban –, olyan udvariasan tárgyalt velünk, hogy az már feltűnő volt.

Sosem tudtuk meg, ki írta meg Moszkvába a belügyminiszternek, mire kényszerített minket Bolsakov. S ki adhatta postára? Ki volt az, aki megkért vagy lefizetett egy civilt, hogy levelét vigye ki a pályaudvarra, és dobja be a moszkvai gyorsvonat mozgóposta szekrényébe. Borovicsi postáján biztosan feltűnt volna egy ilyen levél, de a mozgópostát nem ellenőrizték, s ezek szerint a küldemény eljutott rendeltetési helyére. Egyedül azt sajnáltuk, hogy nem láthattuk Bolsakov, Róza és Klein arcát a parancs megérkezése után.

Csomagoltunk, közben szétoztottuk a karácsonyi megemlékezéseket, hiszen nem tudhattuk, együtt maradunk-e. Bolsakov ki se jött a búcsúztatásunkra, sőt a nagy hidegre való tekintettel még a zabra is elmaradt. Amint elfogyasztottuk az ebédet, elindultunk az új tábor, Jogla, más néven a Sandlager felé. A rettenetes hidegben szerencsénkre az örök is fáztak, ezért nem volt kedvük gonoszságokhoz. A mozgásnak eleinte örültünk, a végén már egészen átfagyunk, s bizony erősen sötétedett, amikor megérkeztünk a tábor elé.

Nem nyitottak nekünk kaput, toporogva, egymást paskolva védekeztünk a fagy ellen. Lehetséges, hogy Bolsakov átszólt: mennek a „veszedelmesek”, s meglehet, Ivanov, az ottani parancsnok, hírünket hallva, nem akart beengedni bennünket.

Már teljesen sötét volt, amikor bejutottunk. A barakkban, ahová betereltek minket, egyetlen, halvány fényt adó pipics égett. A kará-

csonyi háziünnepség már lezajlott. A sötétben mindenki, ahol tudott, ott talált magának zugot, s végre vízszintesbe helyezhettük magunkat. A sok ember melege lassan felmelegítette elgémberedett tagjainkat.

Szerencsére csoportunk nagyobb részt együtt maradt, s ha csak egy kézszorítással is, de nem feledkeztünk meg a szeretet ünnepéről. Az otthoniak bizonyára gondolnak ránk. Majd lassan álomba szenderültünk. Így zajlott le az 1946-os év „nagyon sötét, csodálatos éjjele”.

Szent Karácsony ünnepén jólesett felébredni, kinyújtózni, a reggeli világosságban körülnézni, s vizionálni a régi arcokat, ismerősöket. A meleg teát szürcsölgetve már sokkal szebbnek tűnt helyeztünk. Gyorsan megszerveztük a tízes csoportokat is, nagyjából a régiiek maradtak együtt. Ez lényeges volt a kenyér elosztása miatt. Amint végeztünk ezzel, legfontosabbnak tartottuk vezetőnk megválasztását. Márkus Erős már menet közben közölte, pihenni szeretne, Solt Palitól pedig meg akartunk szabadulni. Féltünk, ha nem sietünk, Solt magától értetődően átveszi a parancsnokságot.

Több javaslat is elhangzott. Kovács Károly tartalékos hadnagy (1910) neve váratlanul került elő. Korábban nem vállalt közszerepet. Kellemes, szimpatikus bajtárs volt, akiben meg lehetett bízni. Tartózkodott a szélsőségektől, ezért az orosz vezetésnek se lehetett kifogása ellene. Még 1939-ből ismertem, amikor mint ifjú hadnagyot szabadságról hívtak be az első mozgósítás miatt. Szadára kerültem, ahol az ottani kántorcsaládnál, Kövér Zsiga bácsiéknál hamar otthonra találtam. Nem ment nehezen, hiszen három igen csinos lányuk vett körül (Viola, Irén, Ili). Minden estémet velük töltöttem. Távoli unokatestvérük volt Karcsi, s a fogságban derült ki, hogy a középső leányt, Irént vette feleségül.

A bizonytalanságot, Kovács Károly parancsnoki megbízatását egy nem várt, nem sejtett felszólalás döntötte el. A pillanatnyi csöndben Solt Pali fölállt, s indignálódott hangon közölte velünk, fölösleges a buzgalmunk, mert dr. Klein Gyurka őt bízta meg itt is a parancsnoksággal. A vihar abban a pillanatban kitört. Solt nyomdafestéket nem tűrő hangnemben megkapta, amivel adósai voltunk, s egyhangúlag Kovács Karcsit választottuk meg vezetőnek. Nem örült neki különösebben, hiszen kellemetlenségekkel járó, hálátlan feladat volt. (Solt javára írandó, hogy a tanulást levonta, s többé nem lehetett hallani a hangját.) Karcsi a népszámlálás után nekiindult, hogy a rendelkezésünkre bocsájtott másik barakkban viszonylag kényelmes körülmények között helyezzen el bennünket.

Joglát, a községet nem láttuk, ha egykorú feljegyzésem helytálló, a Msta nevű folyó mentén fekszik, amely a tábor szintjéhez viszonyítva jóval alattunk folyt, illetve télen jéggé dermedve pihent. A tábortól kanyargós út vezetett le a mély folyóvölgybe, s különösen akkor tapasztaltuk ezt, amikor vizet kellett hordanunk. Télen, a befagyott folyóból nem is oly egyszerű vizet meríteni. Először lékeket vágunk a vastag jégrétegen, utána pedig nyakra és vállra akasztott igával, amelynek mindkét oldalán vödör függött, egyensúlyozva, vigyázva, hogy nadrágunk ne legyen vizes, s a meredek úton ne csúszunk el, szállítottuk fel a vizet. Ugyanakkor sietni kellett a rettentő hidegben.

A tábor zöme német volt, így a vezetés is. A parancsnok Gust ezredes. Nyugdíjas bankigazgatóként halt meg az 1980-as években Hamburgban. Akkor és ott látszott csak igazán, miként alakult ki az új arisztokrácia: a konyhafőnök, a pékfőnök, a kenyérelosztó, a szabófőnök, a mosodafőnök, a cipézfőnök, az antifasiszta vezető, s ezek lakájai. Mindegyikükkel csínján kellett bánni, mert pozíciójukat féltve kíméletlen ellenségekké válhattak.

A tábor különlegességének számított, hogy nők is voltak köztünk. Úgy tudtuk, észtek vagy lettek, de ők – miután a németeknél szolgáltak – életük szempontjából biztosabbnak vélték, ha németnek vallják magukat. Szemünk előtt bizonyosodott be, mennyivel nehezebb a nők helyzete a táborban. A legcsinosabb köztük Jenny volt. A „Rote Bombe” nevet elől-hátul erősen domborodó testrészei miatt kapta. Az egyik asszony a konyhafőnöknek fiat szült, s a kisfiú ott szaladgált közöttünk. Mosolyogtunk azon, hogy a gyermek is megkapta napi cigaretta-adagját, ugyanakkor fából faragott kardját és puskáját az egyik orosz napos tiszt elkobozta, mert azok militarista szellemre nevelik a gyereket, aki természetesen bőgött a lefegyverzéskor. A „Negyedik” nevére nem emlékszem. Az „Ötödik” volt talán a legbájosabb, állítólag egy alezredes felesége, s az egyik Kopfstubében laktak. Ha új nő érkezett, mindenki igyekezett a kedvében járni. Az „új urak” elosztották őket maguk között. Jennynek egy másik táborból érkező antifasiszta vezető rendelkezésére is kellett állnia. Egyedül az alezredes felesége mentesült az ilyen „házi feladattól”.

Egy orosz isten

A táborparancsnok, Ivanov kapitány ellentéte volt Bolsakovnak, a kifinomult, intelligensnek látszó orosz tisztnek. Nagydarab, nehéz mozgású, durva hangú, folyton veszekedő, egyszerű ember. Állítólag kovácsmesterséget tanult, s bennünk nemcsak a fasisztákat, hanem az urakat is látta, ezért hangjával, hadonászó mozdulataival igyekezett megszerezni előttünk tekintélyét. Mi, akik meg voltunk győződve, hogy a miniszteri intézkedés megoldotta a vitás kérdést, biztosította számunkra a nemzetközi jog alapján a munkamentességet, döbbenet tértünk magunkhoz, hiszen minden kezdődött előlről: húsz ember vagont kirakni, húsz ember ide, húsz ember oda. És Ivanov veszekedett, sőt dühöngött, mert mi bizony nem engedtünk, inkább elviseltük a fogdát, s a megalkuvókat háttérbe szorítottuk. Sok izgalmat okozott nekünk a nagydarab Ivanov.

Éppen egy ilyen viharos időszakban tábornoki látogatást kaptunk. Az oroszoknál olyan ez, mintha egy „orosz isten” érkezne. Takarítottunk, meszeltünk, súroltunk, pókhálóztunk, poloskanyomokat tüntettünk el, a havat köpenyünkben hordtuk ki a táborból, mert egy tábornok mégsem járhat havas úton. Mindennel végeztünk, amikor megjelent barakkunkban a generális, Ivanov kíséretében, aki ez alkalommal olyan csendes és udvarias volt, hogy nem akartuk elhinni. Már majdnem a barakk végéhez értek, amikor valaki a tábornok elé lépett, s tört oroszszággal megkérdezte tőle: kell-e dolgoznunk a magyar tiszteknek? A tábornok válasza egyértelmű és világos volt: nem. A kérdező erre odafordult Ivanovhoz: „Kapitány, a tábornok azt mondta, nem kell dolgoznunk. Hallottad te is?” „Igen, igen” – válaszolta Ivanov rendkívül udvariasan: „Hallottam.”

A tábornok és Ivanov távozott, mi pedig büszkék voltunk, hogy vége a harcnak, jöhetnek a békés napok. Két óra múlva azonban német küldönc érkezett Ivanovtól: „Húsz ember azonnal a portára, munkára!”

Kovács Karcsi tolmáccsal ment le, és megkérdezte, mit jelentsen ez, hiszen Ivanov kapitány is hallotta, mit mondott a tábornok. Ivanov erre legyintett: „A tábornok elment, s csak egy év múlva jön ismét. Most én vagyok itt a tábornok, s elrendelem, hogy húsz ember azonnal sorakozzon a portánál!” Amikor Karcsi visszajött, s elmondta, nem tudtuk, hogy nevéssünk-e vagy bosszankodjunk, mindenestre senki nem ment le.

Ivanov nem hagyta magát. Ha mi bosszantjuk, akkor ő sem marad adós. Elrendelte, senki nem viselheti a rendfokozatát. Ebből vita kerekedett köztünk, azután volt, aki levette, volt, aki – én is – beborította. Ivanov külön feljött ellenőrizni a parancs végrehajtását, s majd megütötte a guta, amikor Bakó Barna tüzér őrnagy nyakán ott látta a rendfokozatot. Kérdésére Bakó közölte: Ivanov kis ember ahhoz, hogy lefokozza őt, s különben sincs joga hozzá. Ivanov várt egy napot, majd lehívatta Bakót a portára. Felszólította – orra előtt hadonászva –, hogy az ő jelenlétében vegye le a rendfokozatát. Bakó némán állt, tagadóan rázta a fejét. Ekkor Ivanov intett két orosz katonának, fogják le, s fosszák meg rendfokozatától. Bakó a végsőig el volt szánva, küzdött, nem hagyta magát, a két oroszot jól bokán rúgta, de azok végül is leteperték. Rendfokozatát átadták Ivanovnak, aki azt a szemétkosárba dobta, Bakót pedig elzavarta.

Bakó azonnal papírt szerzett, s tolmács segítségével memorandumot írt a szovjet belügyminiszternek, amelyben panaszt emelt Ivanov kapitány ellen, aki megsértette a nemzetközi jogot, amikor megfosztotta rendfokozatától. A levelet levitte a parancsnokságra, előkerítette Ivanovot, és átadta neki. Ivanov elolvasta, először elhűlt, majd elvagyorodott és közölte: rendben van, továbbítja. Valóban továbbíthatta, s hamar megjött a válasz. Ivanov közölte velünk: viselhetjük rendfokozatunkat. Elrendelte, hogy másnapra mindenki helyezze vissza. Ekkor Bakó őrnagy előlépett a tömegből, odaállt Ivanov elé, és kérte vissza a levágott rendfokozatát, ellenkező esetben újabb memorandumot küld. Ivanov nagyot nyelt, s néhány napon belül szerzett Bakónak rendfokozat-jelzést. Annyi bizonyos, hogy a nevét megjegyezte a konok fejében, mert minden egyes alkalommal, amikor beszédes hangulatában volt, s mi megkérdeztük, mikor térhetünk végre haza, válaszát így fogalmazta meg: „Először mennek a honvédek, azután a rendőrök, csendőrök, a végén a jogászok, legutolsó-nak pedig Bakó őrnagy.”

Bakó nem utolsóként tért haza, s az is lehet, Ivanovnak tetszett ez a legyőzött, de elszánt férfi, aki nem ijedt meg tőle, sőt szembe mert fordulni vele.

Tombolt a tél, s úgy látszott, Ivanovnak se voltak kötélből az idegei. 1947. II. 16-án a „rebellis magyar tiszték” nagyobb részét visszaküldte Bolsakov őrnagynak. Búcsúajándékként hét Uzmányba érkezett lapot kaptam, otthonról hírt arról, hogy Béluska milyen nagy fiú már, s a család egészségben együtt van.

A táborbó búcsúpillantásra se méltattuk, nem gondoltunk arra, hogy valaha még viszontlátjuk. Nyilván Ivanov kapitány sem.

Nemkivánatos lakók voltunk, akiktől mindenki meg akart szabadulni. Ivanov nem tudta megbocsájtani, hogy annyi borsot törtünk az orra alá, s közösségünket legalább részben visszaparancsolta a városi táborba, ahol major Bolsakov olyan örömmel fogadott, mint egykor Ivanov. Ez az eredménye, ha valakinek híre megy. A „karantén”-barakkban helyeztek el minket, ahol megkezdtük harcias borovicsi életünket.

Rettenetes az orosz tél. Ebben az évben különösen megmutatta, milyen tud lenni. A barakkot viszonylag elviselhető hőmérsékleten sikerült tartanunk. Vártuk a hazai híreket, a leveleket. A táborvezetőség – úgy tűnt – csöndes megadással vette tudomásul létezésünket, ha már nem likvidálható.

A béke megkötésében és a békeszerződés ratifikálásában bízunk, s úgy hittük, ezután hazaszállítanak bennünket.

Akkor még nem sejtettük, hogy évi százezer fő szerepel a megállapodásban. Az első százezer 1946-ben már hazaérkezett, csakhogyzt akkor sem mi, sem az otthoniak nem tudták.

Minden lehetőséget felhasználtam, hogy üzenetet küldjek haza. Viszonylag olcsón lehetett a parancsnokságról „feketén” lapot venni, s én, aki nem dohányoztam, boldogan cseréltem el lapokért a cigarettát. Küldemény érkezésekor – ekkor még fél év kellett a Magyarországról küldött postai lap kézbesítéséhez – engedélyt kaptunk, hogy válaszoljunk. Csakhogy így ellenőrizhetetlenné vált a levelezés sűrűsége. Ez tette lehetővé, hogy nagyon sok lapot küldtem köszöntéssel, biztatással Klárimnak, anyumnak, a fáradhatatlan Kristófcák nagyapónak, s írtam vágyakozásomról Béluska fényképe után, amelyről tudtam, hogy már úton van, csak valamelyik cenzor zsákjában pihen, s ha nincs szerencsém, akkor azzal gyújt be.

A szabadulás reménye

Végre elérkezett 1947 tavasza, majd beköszöntött a nyár. A drótkerítés mögött éreztük, hogy a levegő feszültséggel teli. Elmúlt június 27-e is, s nagyon sokat gondoltam drága nagymamára, aki immár három éve távozott. Jó, hogy nem kellett végigélnie ezeket a szomorúsággal teli esztendőket. Szeretetét állandóan érzem, s tudtam,

vigyáz rám, Klárikámra, Béluskámra, még „ismeretlen” nagy fiamra. A fecskék vidáman cikáztak, s ettől a mi hangulatunk is derűsebb lett.

Nem akartuk hinni, de azt suttozták a hírterjesztők, hogy készül valami. A pékségben sütötték a kétszersültet, ami mindig transzportot, szállítást jelentett, s ennyi év után, a béke megkötését, illetve ratifikálását követően – legalábbis úgy gondoltuk – utunk nem vezethet máshová, csak haza. Az „új élettől”, bármilyen otthoni munkától nem féltünk. Egyenruhánkon a csillagok már jó ideje megkoptak, egy régi világ szimbólumai lettek.

Akkori hangulatunkra, várakozásunkra talán az 1947. VII. 6-án írt lapom a legjellemzőbb. „Drágáim! Az élet legszebb útjára vagyunk indulóban. Álombéli valóság. Ez az út olyan lesz, mint egy imádság. Fenséges, alázatos. Valóságos újjászületés. Hazatérni! Visszatérni Közétek, akik életet, jövőt, boldogságot, életcél-t jelentetek. Viszontlátni a drága magyar földet. A fogság megtanított magyarnak lenni. Érzések száguldanak, és epedő remegéssel várom a viszontlátást. Drágáim, szeretettel, Isten iránti hálával indulok Felétek!”

Az egyik reggel, népszámlálás után egyhangúlag úgy döntöttünk, hogy az addig ápolt, de már gyógyult fecskénket útra bocsájtjuk. Hetek óta a raktárban élt Zsámboky Sanyi (1915) rendőr főhadnagy gondozásában. Valószínűleg célt tévesztett, nekirepült az ablaknak, s eszméletlenül vergődött a földön. Nem tudtuk, hogy orosz vagy más nemzetiségű, mi a hazai fecskéket láttuk benne, s azonnal kezelésbe vettük. Magához tért, de emberhez szelídíteni nem sikerült. A raktár egyik magas polcán találta meg a helyét, amikor már repült, csak Sanyival barátkozott meg annyira, hogy leszállt hozzá, és elfogadta az elé tett legyet, bögölyt. Meghatódva vártuk a pillanatot, amikor a mi kis gyógyult „rabunknak” visszaadhatjuk szabadságát. Zsámboky, tenyerében a madárral megjelent. Talán ő volt leginkább meghatva. Megcsókolta fejecskéjét. Az állat szíve rémülten dobogott. Már csak szét kellett volna nyitni a tenyerét, amikor egyik erdélyi, székely társunk felkiáltott: várj! A következő ősi székely dallal búcsúzott az útjára induló madárkától:

Ó, én édes jó Istenem,
Oltalmazóm, segedlmem.
Vándorlásom, reménységem,
Ínségemben légy kenyerem.

Vándor fecske, vándor madár.
Vándor székely vándorútján,
Vándor székely reménységét,
Jézus, áldd meg Erdély földjét.

Vándor fecske hazatalál,
Édesanya fészke-re száll.
Hazatértünk megáldotta
Csíksomlyói Szűz Mária.

Sanyi hirtelen mozdulattal kinyitotta a tenyerét, s a kis fecske cikázva szállt a magasba, egyet körözött felettünk, majd eltűnt a többi szabad fecske között.

Most már csak mi voltunk rabok. Útra készen álltunk, de mint mindig, a szerelvény késett. Teltek a napok, egyre nyugtalanabbak lettünk, egyre inkább tápláltuk magunkban a reményt, hogy megérkezik, bezállhatunk az álmvonalba, búcsút mondhatunk orosz fogvatartóinknak, Borovicsinak, s minden – akár jó, akár rossz –, emlékévé válik.

Ránk virradt 1947. július 10-ének hajnala. A barakk percek alatt nyüzsgő méhkassá változott. Mindenki csomagolt, remegve várta a hír megerősítését, hogy valóban befutott a szerelvény. Nyugtattam magam: képtelenség, hogy kimaradjak ebből a szállítmányból! Amikor Márkus Erős tüzér százados, parancsnokunk papírral a kezében belépett, síri, szorongó csend lett. Erős az egyik emeleti priccsről kisérekedtes, meghatott hangon így szólt: „Uraim! A szerelvény végre megérkezett. Itt van a kezemben a lista, de sajnos azon nincs rajta mindenki. Előzetes tájékoztatásként közlöm, hogy nem szerepelnek a csendőrök, rendőrök, hadbírák, a törzstisztek egy része és még néhányan.”

Ezek után nem volt mire várnom. Talán még egy halvány remény, de azután az is elröppent, mint a mi kis fecskénk.

A barakkban örömtől, izgalomtól kipirult, három éve velünk együtt élő bajtársakat, barátokat sápadtan, reménytelenül, letörten ölelgettük, s bízunk rájuk otthoniaknak szóló üzeneteinket. Ruffy-Vargha Kálmán banktisztviselő és Réthelyi Karcsi gyógyszerész, akik három évig mellettem aludtak, különösen nehezen viselték el a búcsút. Vigasztalni igyekeztek, de ők is tudták, hogy ilyenkor a szavak nem segítenek. Szegény Karcsi, alig akart indulni. A barakk már kiürült, amikor ő még mindig a címekeket tanulta, és csak sógora,

dr. Dorner Béla határozott szavaira engedte el a kezem, s öleltük meg egymást utoljára.

A barakk elcsöndesedett. A lézengő, cél nélkül ténfergő visszamaradtak kényelmesen elhelyezkedhettek a tágassá vált helyiségben. A távozóknak nem integettünk, tudtuk, ők már egy másik világban járnak. Igaz, néhány hét múlva szembe kell nézniük az otthoni, általuk még elképzelhetetlen „élettel”, s újrakezdeni mindent, egészen más körülmények között. Minket a drótkerítés még egy ideig „megkímélt” ettől.

Egy óra múlva vidám magyar ének verte fel a csendet a tábor melletti országút felől. A sandlageriek jöttek vidáman, rendezetlen sorokban, nótázva. Lelkesen integettek nekünk, akik mégiscsak felmáztunk a barakk tetejére, s kiabálva kívántunk nekik kellemes hazatérést. Majd újból csend lett, s mindenki magába mélyedve temette a hazatéréssel kapcsolatos álmait.

Még ezen a napon sikerült lapomat postára adnom.

„Drágáim! Isten akaratából az első transzportból kimaradtam. Fejtes fel! Jó lett volna pedig már Veletek lenni. Megnyugodva tanulok tovább németül, végtelen szeretetemet küldöm felétek.

A fiúk majd beszámolnak mindenről! Anyám, Drága Klárikám! Fejtes fel! Remélem, a következővel jövök!

Nagy csalódás régi barátok nélkül fogolynak maradni. Viszont a béke ratifikálva! Azt jelenti: napjaink meg vannak számlálva. Klárim születésnapjára minden jót kívánok. Számtalan csók! VII. 10.”

Ezalatt a szerelvény vidáman, szabadon robogott nyitott vagonokkal a Kárpátok felé. A fekhelyeken a szalma pokróccal volt borítva, a vagon közepén egy asztal, mellette kétoldalt egy-egy pad. A kísérő tiszt kikötötte, hogyha a vonat megáll, akkor se szálljon le senki, mert a szerelvény nem vár senkire, s kiszámíthatatlan, hogy mikor indul tovább. Ha valaki lemarad, szökevénynek számít, s nagyon körülmenyesen fog hazajutni. Záhonynál Bartos Gyula százados fogadta a hadifoglyokat, s kísérte a szerelvényt Debrecenbe, ahol Karcsi bátyám hiába várta az öccsét.

Általában Debrecenben bocsájtották el a foglyokat, csak egyetlen esetről hallottunk később, amikor a szerelvényt Pestre irányították. A szabadulókat a Parlament elé hajtották, hogy Rákosi elvtársnak megköszönjék, amiért hazahozatta őket. Az a csoport, amellyel Pozder Laci, egykori évfolyamtársam, régi gyerekkori ismerősöm hazatért, ezt megúsza. Ő mesélte, hogy Máramarosszigeten estek át a fertőtlenítésen. Az erre a célra előkészített vagon egyik oldalán bement a

szabaduló, megfürdött, megborotválkozott, a másik oldalon új nadrágot kapott, inget azonban csak azután, amikor ellenőrizték a hónalját, hogy nincs-e benne SS vércsoport-jelzés. Pozderék szállítmányában nem találtak ilyen személyt.

Jönnek... de megint csak kevesen

Ebben az időben, de még 1948-ban is a szerelvény indulása előtt mindenkit kopaszra nyírtak és szőrtelenítettek. A hazatértek nem voltak reklámférfiak. A csizmákat, a jobb cipőket lecserélték fatalpú, kecskebőrből készült, vékony felsőrésszel ellátott magasszárú cipőre. Egy „virágnyelven” megírt levélben olvastuk, hogy Odesszában a német hadifogolycsoport tagjai az őket hazaszállító hajó fedélzetéről cipőjüket a tengerbe dobták. Ott álltak mezítláb, s a kikötő vizén sok száz, különböző színű fatalpú cipő úszott.

Ugyancsak „virágnyelven” értesültünk arról is, hogy a nyugatnémet rádióadásokban gyakorta lépteket, facipők jellegzetes kopogását lehetett hallani, majd egy hang megszólalt: „jönnek... jönnek... de megint csak kevesen...” A facipők korszaka 1947-ben lejárt, 1948 után a szőrtelenítés is elmaradt.

A sok üzenetvivőtől csak egyetlen levelezőlap maradt fenn. 1947. VII. 26-án Orosházáról érkezett. Sain Márton (1915) matematika-tanár írta édesanyámnak: „Bélával együtt voltam hadifogoly. Addig is, amíg Pestre utazom, pár sorban beszámolok Béla pillanatnyi helyzetéről. Mindenekelőtt: testben, lélekben ép és egészséges. Az ottani körülményekhez képest ellátása, elhelyezése, általában élet-körülményei kielégítőek. Utolsó pillanatig úgy volt, hogy együtt jövünk haza. Sajnos induláskor a csendőröket, rendőröket, bírókat és rajtuk kívül még másokat visszatartottak, mondván, hogy azok a második hazaszállításra kerülő csoportba fognak kerülni. Ígéretük szerint a második csoport augusztus végén, szeptember elején indul, és így remélhető, hogy legkésőbb szeptember végén Béla is itthon lesz. Amint Pestre érkezem, igyekszem mielőbb személyesen beszámolót és hírt adni Béláról. Tiszteletteljes kézcsókját küldi: Sain Márton gimnáziumi tanár.”

A visszamaradottak fürkészve tekintettek egymásra, igyekeztünk megfejteni, a testületek tagjain kívül a többiek mivel „érdemelték ki” azt a megtiszteltetést, hogy tovább élvezhetik az orosz vendéglátást. Ma már csak pár név jut eszembe közülük: dr. Hornyák János (1913)

tartalékos főhadnagy, tisztviselő. Mivel úgynevezett szellemi ínségmunkás volt – ami akkoriban nem ment ritkaságszámba – szégyellte állapotát. Ezért azt diktálta be: szociálpolitikai előadó. Ez oroszra fordítva bizalmi beosztást jelentett, s ezért tartották vissza. Dr. Basa István tornaaljai járásbíró (1908), tartalékos hadnagy, dr. Radnóthy Árpád (1912), tartalékos hadnagy, törvényszéki titkár. Szerencsétlenségére nála maradt a születési bizonyítványa, s abból világossá vált, hogy nevét magyarosította. Ez nekünk természetes, de az oroszoknál, a lenini világban, ahol a mozgalom embereinek illegális fedőneve volt, bizony ennyi elégséges ok lehetett a visszatartására. Dr. Szirák Béla (1909), tartalékos főhadnagy, kiskunhalasi járásbíró...

A Stadtlager, Borovicsi, illetve major Bolsakov vendégszeretetét, a nagy barakk tágas kényelmét nem sokáig élveztük. Megint csomagoltunk, vándoroltunk tovább. A környéken már csak a Waldlagerben, az erdei táborban nem fordultunk meg. A szerelvény elindulása óta eltelt hét nap, július 10–17-e között nem múlt el tétlenül, s talán ez is hozzájárult áthelyezésünkhöz. Valahonnan tudomásunkra jutott, hogy a „visszamaradtak” neve mellett – a logikáját nem lehetett kifürkészni – három betűből álló megjelölés szerepel. A sok sópánkodó, ijedt fogoly között – magam sem voltam különösebben hősi alkat – Czebe Valér és Irmay Feri példájára vettem a bátorságot, s három memorandumot adtam be, melyekben hivatkoztam az általános nyugtalanságot keltő, ismeretlen jelentésű és célú megjelölésre. Vajon miért húztak ki egyeseket a transzportból? A háború több mint két éve befejeződött, s a hadifoglyok szabadon bocsájtásával kapcsolatban egy lenini megállapításra hivatkoztam. Végül megjelent egy alezredes, s igyekezett megnyugtatni bennünket. A „megjelölést” nem tartotta figyelemre méltónak. A hazaszállításnak megvan a maga ütemterve, mondta, melyet az illetékes kormányokkal egyeztetnek. Ők nem tartanak vissza senkit. A lenini bölcsességet pedig Lenin nem úgy gondolta, ahogyan mi értelmezzük. Mondtuk a magunkét, az alezredes is hajtogatta a magáét, majd dolga végeztével távozott, minket pedig rövid időn belül útnak indítottak.

Keserves egy ilyen vándorút. Zabrával kezdődik. Bár ez is változott valamit. Az történt ugyanis, hogy az orosz katonák zseb nélküli kötenyt kaptak, s így nem lehetett, mint eddig, zsebre vágni, ami az illető „görlnék” megtetszett. Kosárba kellett gyűjteniük mindent. Mérgesek voltak a „görlok” az intézkedés miatt, s ezért viszonylag olcsón úsztuk meg a zabrá, majd elindultunk az új cél felé, melyet

hírből már ismertünk. Ez is a Msta folyó mentén feküdt, és erdei tábornak, Waldlagernek nevezték.

Hosszú volt az út, lassan haladtunk. Az őnök nem nógattak, nekik mindegy volt, mikor érkezünk meg. Zabra nélkül nem élhet egy öntudatos orosz katona, így ott is előkerültek a „görölök”, s ha a hosszú gyaloglás után lett volna kedvünk, nagyot nevetünk az esetlen, kötényes, szögletesen mozgó, zsákmányt szimatoló katonákon. A kísérők kajánul vigyorogtak a háttérben, hiszen ők már tudták, nemigen találunk bármit is. A motozás gyorsan lezajlott, a kosárba alig került valami.

A tábor zsúfolva volt hadifoglyokkal. Sok ismerős és ismeretlen magyar törzstiszt raboskodott együtt. Itt volt a német Gerd Hildebrand, Ruffy-Vargha barátja is. A tábor parancsnoka Pacor Ernő vezérkari alezredes (1905), doni fogoly volt. Alacsony, rámenős, első benyomásra ellenszenves. Kíváncsian indultunk felderítő útra. Véletlenül bukkantam rá Beniczki alezredesre, aki felfigyelt a nevemre, ismerte bátyámat. Azt állította, Karcsi Budán tartózkodott a gyűrűben. Nagy nehezen tisztázódott, hogy bátyámat Dám Károllyal keverte össze. Másnap elvitt Rummy Lajos ezredeshez, aki barátságatlanul fogadott, mert úgy tudta, bátyám elhagyta alakulatát, s emiatt körözést adott ki ellene. A tévedés tisztázódott. Rummy később, amikor elment a családjáért, beleszaladt az oroszokba. Ezek azt kívánták tőle, vegye át a hadosztályparancsnokságot. Ő azonban előbb tárgyalni akart Miklós Bélával. Erre kiszállították orosz földre. Nagyra becsültem, mert karakán, igaz magyar ember volt. Huszonöt évre ítélték. A továbbiakban együtt raboskodtunk, s velem szemben tanúsított kezdeti merevsége teljesen feloldódott.

Pacor alezredes hamarosan megkeresett bennünket, s nagy meglepetésünkre közölte, hogy egy brigád négy-hat hétre kaszálni indul. Megbízott a csoport szervezésével. Ellenkezni próbáltam, alkudoztam, nemzetközi, elvi szempontokra hivatkoztam, de hiába, Pacor keményebbnek bizonyult, mint az eddigi orosz ellenfelek.

Ő vállalta a munkát – indokolta –, ez neki presztizskérdés, s ezzel a többiek nyugalma biztosítjuk; fiatalok vagyunk, nem mérlegelünk kellőképpen minden szempontot, s így is eltelt már egy hét az alkudozással – zárta le a vitát.

A brigád megalakult. Húszan lehettünk, köztük Pálffy Laci, Hídvégi Földi, Körmendy Laci, Molnár Bandi, Sulyok Pista, Szalay Elemér, Nagyőrcei Ottó, Fényi Pali, Ercsey Gyuszi, Hornyák János, Fischer Ákos, dr. Szirácz Béla, dr. Radnóthy Árpád, dr. Basa Pista.

A kaszások

Július 28-án gépkocsival szállítottak ki a szép fekvésű Novinkába. Egyutcás falu, vegyeskereskedéssel, s természetesen italbolttal. Ez volt a központ. A házak fából készültek, részben sárral tapasztva. Szoba-konyhából álltak, hozzáépítve a fészert, ahová a lakásból át lehetett jutni. Feltűnő volt, hogy nagyon sok ház – ablaka és ajtaja bedeszkázva – üresen állt. Az ott lakókat állítólag csatornaépítésre vagy ki tudja, hová vitték.

Egy váll-lap nélküli sztarsina, tehát civillé vált orosz katona tartott velünk. Ágrólszakadt, sovány szegénylegény.

Az elhelyezkedés hamar megtörtént. A konyhát az egyik ház melletti üres részen rendeztük be, fölé sátorlap került. Két házunk volt. A szobákba szalmát kaptunk, azt pokróccal letakartuk, s jóízűeket aludtunk.

A házak előtt és oldalt nem ismerték a kerítést. A lakosság, többségében nők és néhány férfi, közömbösen fogadtak, s ha az elején nem is, de néhány nap múlva már volt, aki beszédbe elegyedett velünk, főleg azok, akik tudtak valamit németül. Ez később rendszeressé vált, de érdekes megfigyelés: ha nem egyedül beszélt velünk a falusi ember, azonnal témát, sőt stílust váltott. Élt a faluban két asszony, akik Németországban dolgoztak. „Nem volt az oly rémes – mondták –, a munkát megkívánták, de azon kívül jól bántak velünk.” De ha valaki hallotta őket, nem győzték szidni a németeket. A bedeszkázott házakról, hogy valójában kik voltak a lakóik, igen bizonytalanul nyilatkoztak.

Reggel megszólalt a munkába hívó kürt, a falu népe a kereskedés és italbolt előtt gyülekezett. Mindenki hozta a szerszámát, s vonultak a földekre dolgozni. Látszólag vidám, mosolygós, derűs emberek, főleg szombaton, amikor a vodka megtette a hatását.

Az ottani kaszák nem hasonlíthatók a magyar kaszához, olyanok, mint a sarlók, csak valamivel nagyobbak. Gereblyét, villát már másnap kaptunk, s elindultunk életünk első kaszálására. Utólag szemrehányást kell tennem a Ludovikának, hogy erre nem tanítottak meg. Szása, az őrünk, igen elcsodálkozott, amikor kiderült, hogy mi csak azt tudjuk, melyik a felső és melyik az alsó része a kaszának. Megmutatta, hogyan kell csinálni, de bizony nagyon nehezen ment, a kasza hegye sokszor földbe szaladt, s eleinte gyakran törtük a szerszámokat.

Szása reggelente kivitt bennünket a kaszálandó területre, majd időnként megjelent, s ellenőrizte a munkánkat. Alkudozással kezdtük a napot. Ő kevesellte, mi sokalltuk a területet, de a végén mindig megegyeztünk. Feladatunk kettős volt: az előző napi füvet boglyába kellett rakni (ezek egészen kicsik voltak), s a frisset lekaszálni. Gyakorta nagyokat nyögünk, nehogy Szása emelje a teljesítményt. A kényelmes munkatempó közben élvezettel szívtuk be a tiszta levegőt. Utána pedig vidáman ballagtunk haza ebédre, amelyet Szalay Elemér főszakács készített, majd rövid pihenő után nekiindultunk felfedezni a környéket.

Nagyokat sétáltunk a mezőkön, az erdőben, dombra fel és dombról le. Már el is felejtettük, hogy Pacor Ernőt valaha szídtuk, sőt magunkban elismertük: a többiekkel szemben, akik a táborban maradtak, mi jártunk jobban.

Derűsebb hangulatban írtam haza július 28-án: „Jó erőben vagyok, s egészséges. Nagyon autóztam, kaszálunk. Kicsit furcsa. Útban vagyunk, de azért kellünk.” A lapon egy megkopott búzavirág, Klára-napra.

Augusztus végén megnyugtattam az otthoniakat: az időjárás kellemes, még mindig kaszálunk, egészségben telnek napjaink, s nagyokat sétálunk. Azért nem ment minden olyan simán, mint ahogyan évtizedek távolából látszik.

Szása egyszerű, sovány, kiéhezett, pénz nélküli orosz volt. Elhatároztuk, hogy segítünk rajta. Főztünkéből adtunk neki reggelit, ebédet, vacsorát. A produktot ő is megkapta, de azt leadta a családjának. Amikor az első este beszóltunk neki – az italboltosnál lakott –, s közöltük, hogy reggelit, sőt ebédet is kap, látszólag meglepődött, de azonnal jött, s hozta a csajkáját. Mi pedig továbbra is jártuk a környéket, de vacsoraidőre mindig otthon voltunk. Általában csoportosan csavarogtunk. A civilektől nem féltünk, de mégis biztonságosabbnak tűnt így.

A harmadik napon Szása ideges lett amiatt, hogy túlságosan szabadon mozgunk, és esetleg megszökünk. Munka után közölte, a jövőben a bevonulást követően senki nem hagyhatja el a körletet. Azonnal haditanácsot tartottunk. Megszületett a döntés: ezek után Szása nem kap tőlünk ételmet. Ugyancsak meglepődött, amikor megjelent a vacsoránál, s Elemér közölte vele, a jövőben nem jár koszt neki, hiszen ő is fölveszi a járandóságát. Szása morgott valamit, majd távozott. Reggeliért már nem jött. A munkahelyen igyekezett belénk kötni, de akihez szólt, az egyszerűen elintézte: „abszolute

nyeponyemáj”. Két napig bírta, s akkor, a mezőről való bevonulás után, mint aki véletlenül arra jár, betévedt a szobánkba, s megkérdezte, miért neheztelünk rá. A társaság orosz tudását összeszedve megmagyarázta neki: magyar tisztok vagyunk, akik nem kötelesek kaszálni. Itt vagyunk, elvégezzük a munkát, de a szabad mozgáshoz ragaszkodunk. Ha továbbra is engedi, hogy vacsora idejéig sétáljunk, az erdőt járjuk, akkor a jövőben is kap kosztot. Megértette, de azért látszott rajta az aggodalom, mert megkérdezte: „És nem szöktök meg?” Kinevettük. Megnyugtattuk, emiatt nyugodtan alhat. Ha kell, szavunkat adjuk, az pedig magyar tiszti szó, magyaráztuk a szerencsétlen, éhes orosznak. Egészen felvidult. „Szóval nem szöktök meg? Jó, akkor élhettek úgy, mint eddig”, s széles mosollyal vette át a vacsorát Eleméértől, aki ez alkalommal még nagyobbra mérte az adagját. S mi szabadon jártuk tovább a környéket.

Novinkára kellett eljutnunk, hogy megtudjuk, mi az a „guljáty”. Sajátos orosz vasárnapi népi szórakozás. A falu egyetlen utcáján a fiatalok csoportos sétája fel és alá. Elöl mentek a lányok, ötösével, egymásba karolva, mögöttük öt férfi, és így tovább. Beszélgettek, nevetgéltek, énekeltek. A férfiak időnként betértek az italboltba szto gramm (egy deci) vodkára, s ez még inkább megnövelte hangereőségüket. A házunk előtt ülve néztük őket, néha mosolyogva integettünk nekik. Azt hiszem, nem bánták volna, ha beállunk közéjük. Ez a szórakozás kora délutántól sötétedésig tartott.

Életünkhöz tartozott Pajti, akihez magyarul beszéltünk, s látszott, megszokta új nevét. Ennek a Pajtinak négy lába volt. Az alacsony, rozszant állapotban, rossz bőrben lévő, bozontos, gondozatlan ló háborúból visszamaradt jószág lehetett. Fischer Ákos rendőr főhadnagy (1916) gondozta. Oly szeretettel ápolta, etette, hogy a végén már egészen jó formába került. A Pajti által húzott, kocsinak nevezett járművel hordtuk be a száraz kazlakat a kolhozba, illetve a faluba. Pajti láthatóan szívesen jött közénk, igaz, mindenki simogatta, mondott neki valami kedveset, sőt idővel egy-két kockacukor is előkerült, aminek még a falusiak is megörültek volna. Meggyőződhattünk arról, jobban élünk a lakosságnál.

Arra csak később, egy véletlen folytán jöttünk rá, hogy az Ákos–Pajti kettősnek külön feladata is akadt. Ákos nem velünk lakott, így nem vehettük észre, hogy az egyébként aludni szerető társunk már hajnalban úton van. A szomszéd kolhoz egy-egy kazlát rakta ilyenkor kocsira, s szállította be az italboltosnak. Szása bizonyára így egyenlítette ki vodkafogyasztását. Szidtuk Ákost, hogy lopja

a szomszédot, de azután megnyugodtunk, amikor rájöttünk: a szomszéd se rest, mert a miénkből is rendszeresen hiányzott egy-két boglya. Valószínűleg ott is vodkává alakult át csodálatos módon a széna.

Kosztunk – az adott körülményekhez képest – kielégítő volt, de ez nem jelentette azt, hogy néha nem kellett valamit beszerezni a feljavításához. A község szélén hatalmas burgonyatáblák húzódtak. A vállalkozó brigádok két-három fős csoportokban surrantak ki éjszaka, hónuk alatt kis zsákokat cipelve. A falu aludt. Egy alkalommal én is dobogó szívvel, feszült idegekkel indultam a „vadászmezőre”. Az odavezető legegyszerűbb, feltűnést kerülő utat már nappal kiszemeltük. Ha az oroszok rajtakapnak a lopáson, nem kíméltek volna minket. A célhoz érve párommal hosszú ideig lapultunk, figyeltünk a csendes, sötét éjszakában, nehogy összefussunk véletlenül a kolhoz őrével. Amíg így hasaltunk, minden neszre figyelve, s igyekeztük felderíteni, nem fenyeget-e veszély, közvetlenül előttünk istentelen ricsajjal repült fel egy fácán. A meglepetéstől elakadt a lélegzetünk. Még inkább a földhöz lapultunk, a réműlettől szólni sem tudtam, hallottam társam szívdobogását... s ekkor, mintegy másfél méterre felröhögött Sulyok Pista, aki tőlünk függetlenül szintén ott lapult. A nagy ijedelem után vártunk még egy kicsit, s amint egy régi egri bakához illik, ahogy Babula törzsőrmester megtanította, kúsztunk a krumplibokrokhoz. Olyan művészi szakértelemmel heréltük ki azokat, mint egy valódi sebészfőorvos. A töveknek továbbra is büszkén kellett zöldellniük, nem vehették észre, hogy „szakemberek” jártak arrafelé. Szása sosem kérdezte, honnan került krumpli a konyhára... meglehet, hasonló utat járt ő is.

A szeptember még ott köszöntött ránk, de másodnapján már jött értünk a gépkocsi, s legnagyobb meglepetésünkre újból a Sandlager kapui nyíltak meg előttünk. Ami különös volt: zabra nélkül jutottunk be a táborba. Azt ellenben rossz néven vettük, hogy Ivanov kapitány nem jött ki ünnepélyes fogadásunkra. Szeptember már az ősz közeledtét jelentette. Novinkára szeretettel és szívesen emlékeztünk később is.

„Örülünk, ha 1948-ra hazakerülünk!”

A viszontlátás – ha már így adatott – örömteli volt. Régi arcok mosolyogtak ránk, sőt a kurlandi német hadsereg törzstisztjeinek egy része is fogadott bennünket. Nem kis öröömre Ruffy-Vargha Kálmán

szép szál barátja, Gerd Hildebrand (1914) vezérkari őrnagy is, aki gyakran töltötte nálam az estéit. Külön élelemről is sikerült gondoskodnom neki, bár megkapta a százkilencven centinél magasabbaknak járó pótlékot. Gerd hálás volt, hogy tudott kivel beszélgetni, nekem pedig lehetővé vált a német nyelv gyakorlása.

A tábor összetétele a következő félévben sokat változott. Az „ariztokraták” szabadultak, a helyükbe lépők már tisztességesebben viselkedtek. Ott voltak törzstisztjeink is, Rummy ezredes vezetésével. A táborban otthonosan mozogtunk.

A koszt ugyan nem volt a legjobb, de különösebben nem is panaszkodhattunk rá. A konyhában magyarok és németek egyaránt dolgoztak. Magyar részről Szabó Béla, talpraesett hadnagyunk volt a főnök. Megérkezésünk után néhány nappal fölkeresett, s javasolta, szervezzünk krumplihámozó brigádot. Nem kellett sokáig agitálnia, a négy magyar és négy német törzstisztből álló brigád rövidesen kedélyes hangulatban hámozta a krumplit.

Az ember úgy képzelné, ennyi év, ennyi hányódás után nem érheti meglepetés. Az élet bizony rácáfolt erre. Valaki említette, hogy táborunkban van egy „bolond” csendőr. Éppen sétáltunk, amikor az egyik ablakmélyedésben meglepetésemre ismerős galántai arcot fedeztem föl, egykori katonámat. Találkozott tekintetünk, s Viola János tizedes, hajdani kürtösöm, majd a később megalakult zenekarunk tagja, máris vigyázállásba meredt, s fülig szaladó szájjal törte meg a meglepetés csöndjét: „Istenem, Lám főhadnagy úr!”

Mellé ültem, hosszan beszélgettünk, s tapasztaltam, Viola mennyi emléket őrzött meg. „Komáromy százados úr nem engedett el a húgom esküvőjére!” Ez volt állandóan visszatérő panasza, s az a tény, hogy kimaradt a hazainduló transzportból, tette „bolonddá”. Ettől kezdve én „szereltem le”, amikor elkeseredésében kitört rajta a roham. Több alkalommal éjszaka is riasztottak. Amikor megjelentem, Viola szó nélkül adta át a bicskát vagy kést, amellyel éppen meg akart ölni valakit. Hogy mikor került haza, nem tudom, mert engem februárban áthelyeztek a Waldlagerbe, ő pedig ott maradt.

A posta ebben az évben szeszélyesen működött. Év végéig harminc lapom érkezett haza, míg én százharminchét lapot olvastam örömmel. Miközben vidáman töltöttük napjainkat a konyhán, s hámoztuk a krumplit, odahaza zajlott az élet, s a változásokat a hozzánk nagy késéssel eljutó lapokból is kiolvashattuk. Ha otthon történt valami – 1947-et írtunk –, elmaradtak a biztató sorok.

Így volt ez februárban, amikor a kommunisták megkezdték a Kisgazdapárt fölszámolását. Előbb a főtitkárt, Kovács Bélát tartóztatták le (csak 1956-ban szabadult, betegen), a miniszterelnök, Nagy Ferenc június 2-án Svájcban, kényszer hatására mondott le. Nyaralásából baráti figyelmeztetésre nem tért haza. Közölte, akkor hajlandó lemondani, ha fiát kiengedik utána Svájcba. Rákosinak sürgős volt a miniszterelnök elmozdítása, ezért követelését teljesítették, s Nagy Ferenc a fiát szállító autó motorházának tetején írta alá lemondónyilatkozatát. Erről akkor természetesen nem tudtunk, csak valamiféle „összeesküvésről” értesültünk a kommunista irányítású, hozzánk is eljutó hazai sajtóból.

Hírt kaptunk arról is, hogy két évvel a háború befejezése után német katonákat szállítottak ki Németországból szovjet lágerekbe. Mindez arra figyelmeztetett bennünket, hogy helyzetünket az új körülmények befolyásolják és határozzák meg, s szabadulásunk nem számítható ki a korábban bevett nemzetközi és hadi jogból, illetve szokásokból.

Az 1948-as esztendő beköszöntével ismét azt latolgattuk, vajon mi vár ránk az új évben. Óhatatlanul Pálffy Laci csendőr századosra gondoltam, aki még 1945-ben, Uzmányban, egy barakk-vita során, a hazatéréssel kapcsolatban türelmét veszítve felugrott, és odakiáltotta a vitatkozóknak: „Örüljünk, ha 1948-ra hazakerülünk!” Síri csönd lett. Döbbsenten meredtem magam elé, s némán számoltam: hiszen akkor még három évet kellene ott eltöltenem. Laci maga is meglepődött, s még valamit mormolva visszafeküdt a helyére. Talán azt várta, hogy valaki érvekkel cáfolja meg kijelentését, de mindenki csak hallgott...

S íme, 1948-at írtunk már... mogorva télben... sűrű havazásban... s hol van még a hazaszállítás ideje?

„Számomra az esztendő örömtelin indult. Január 9-én megérkezett hadifogságom legszebb ajándéka, Béluska mosolygós képe. Boldogan, büszkén nézegettem, s mutogattam mindenkinek. Óriási sikert aratott. Irigyeltek miatta, s nem győzték hangsúlyozni: hála Istennek, minden szép vonását az édesanyjától örökölte, ami igaz is.

Klárrikám, óriási gyerekünk van. Ha így halad, egykettőre túlszárnyal engem. Aranyos, étellel teli, drága kis arc.

Végtelenül vágyom utánatok, nagyon szeretnék már a kisfiammal játszani, sétálni. Klárrikám, köszönöm ezt az örömet, s hogy ilyen szépen gondozátok a kicsinket. Csókoljátok meg helyettem a kisfia-

mat. Próbálom elképzelni, hogy ez az esztendő elhozza végre a várva várt csodanapot."

Az 1948-as esztendő nekünk magyaroknak, különleges volt: 1848 századik évfordulóját ünnepeltük. A párt által kiadott hadifogolylapok formája is megváltozott. Nemzetiszínű keretben, kétféle változatban érkeztek hazulról a biztató sorok. A magyar újságok, a *Ludas Matyi*, a különféle népnevelő brosúrák is sűrűbben jöttek. Ezekből követhettük az otthoni eseményeket. Rendszeresen átnéztem a német újságokat, s azokból is gyűjtöttem a híreket.

Fogságom harmadik esztendeje. Elöttem a bizonytalan jövő. A békét már egy éve megkötötték, a fegyverek pedig három éve hallgatnak, országaink állítólag barátok, de velünk mégsem közlik a számunkra legszebb, legboldogabb percet: a hazatérés idejét. Béluska mosolya adott erőt, hogy ha kell, összeszorított fogakkal is, de kibíriam.

Február 17-én éjjel megszólalt a tábori rádió, s az orosz földre érkezett magyar küldöttség útjáról adott hírt. Dinnyésné, a koalíciós miniszterelnök felesége járt kint, s köszöntötte a magyar hadifoglyokat. (Dinnyés decemberig maradt miniszterelnök, akkor bukott meg, mert pénzügyminisztere, Nyárády disszidált. Ekkoriban láttuk a *Ludas Matyi*-ban az erre vonatkozó karikatúrát, s innen ered a mondas: „Lepsénynél még megvolt!”)

A küldöttség útjáról Dinnyésné így számolt be az újságban: „Amikor beléptem a Lenin mauzóleumba, úgy éreztem, imádkoznom kell.” Városnézés közben bevitték őket egy ékszerkereskedésbe, ahol „véletlenül” éppen akkor egy kolhozparaszt házaspár alkudott egy drága brilliáns gyűrűre. A „kolhozparaszt” elmondta: igen jól keresnek, nem jelent gondot az ékszer megvásárlása. Vártuk, hogy a küldöttség fölkeresse táborunkat is – hiszen a programban szerepelt a hadifoglyok meglátogatása –, de nem jöttek, nyilván egy „minta-táborba” vitték őket.

Ismét a Waldlagerban

A tél hosszan tartotta magát, s még mielőtt megérkezett volna a tavasz, Ivanov „exportált” bennünket. Csomagoltunk és indultunk a Waldlagerbe. A tábor a borovicsi körzet légerei közül a legbarátságosabb volt, a többihez képest szanatórium. Erdőbe telepítették, na-

gyobb lakótelep nélkül. A tábor melletti házakban éltek az oroszok: a tisztok, az őrség, az orvosnő, ott volt a raktár stb.

Ez a tábor közvetlenül a Msta folyó mellett feküdt. A levegő ki-mondottan erdei volt. A táborparancsnok neve homályba veszett, ez talán azt is bizonyítja, hogy nem kerültünk összeütközésbe vele. Politikai tisztünk, Szemjonov orvos őrnagy személye már elevebben él az emlékezetemben. Az alacsony, tömzsi ember nem keltett intelligens benyomást. Minden igyekezetével megpróbált átnevelni bennünket. Előadásokat tartott, a magyar politikai élet szakértőjének tartotta magát. Kívágta és összegyűjtötte a magyar ügyekkel kapcsolatos újságcikkeket, s ezekből tartott nekünk előadást az otthoni világról. Székely Samu rendőr hadnagy (1914) tolmácsolt. Kíváncsi-an figyeltük szavait, majd egyre meglepettebben, később megrökönyödvé hallgattuk a szerencsétlen „szakértőt”. Az újságvívágásokat sorba rakta, de mivel azokon csak a hónap és a nap szerepelt – évfolyam nem –, fantasztikus zűrzavar keletkezett: „Itthon új választásra készülnek... a miniszterelnök újból Nagy Ferenc lett... a Kisgazdapárt újabb győzelme...” Alig tudtuk mosolyunkat leplezni. Az első sorban ült Fery Pali, dr. Fényi Pali, s még mások, akik áhítatosan figyeltek. Samu, aki eddig derekasan fordított, így szólt hozzánk, mintha a szöveget fordítaná: „Ide figyeljete, főleg te, Fery Pali és Fényi Pali, páros lábbal rúglak fenéken benneteket, ha ilyen hülye pofával néztek. Azt hiszitek, lehet így fordítani? Azt se tudom már, mit mondott ez a szerencsétlen flótás. Most pedig tapsoljátok meg!” Szemjonov pedig lelkes mosollyal nyugtázta az előadását kísérő tetszésnyilvánítást.

Szemjonov leningrádi volt, ott élt a családja. Évente kétszer látogathatta meg őket. Egyszer elmesélte, milyen nagy gondot okozott neki a disznója. Míg hazautazott, nem merte másra bízni, hiszen az állat volt a legnagyobb kincse. Hogyan oldja meg egy heti etetését? Azt gondolta ki, a disznó eledelét különböző helyekre készíti elő, s az állat minél éhesebb lesz, annál nagyobb izgalommal fogja keresni az eldugott ételmet. Az első két napi adagot pedig elől hagyta. Szemjonov elutazott, mi meg drukkoltunk a disznónak. Sajnos hiába, mert az bizony elpusztult. Megevett mindent, ami elérhető volt, de olyan szerencsétlenül szorult be valahová, hogy Szemjonov már hol-tan találta. Szörnyen elkeseredett. Mi is sajnáltuk szerencsétlen Szemjonovot, s bármennyire komikus is, részvétünket tolmácsoltuk.

Szemjonov közölte Borsos őrnaggal: tekintettel arra, hogy ő szinte minden kérdésben tájékozott, nyugodtan kérdezhetünk tőle

bármit. Törtük a fejünket, születtek is ötletek, de az első kérdés után elapadt érdeklődő kedvünk. Molnár Bandi ugyanis megtudakolta: „Mi lesz az olimpiával, az SSSR részt vesz-e azon?” Szemjonov sokáig gondolkozott a kérdésen, majd odafordult Samuhoz: „Sto olimpia? – Mi az, hogy olimpia?”

Szuharov kapitány, a magas, sovány, szikár ember ritkán jelent meg a táborban. Beosztását nem tudom, de semmiféle összeütközésünk nem volt vele. Neve egy ellenőrizhetetlen pletyka nyomán ragadt meg bennem. 1949 elején áthelyezték a Szahalin-szigetekre, s mivel a repülőgépre csak két jegyet kapott, nem tudta eldönteni: a feleségét vagy a disznóját vigye-e magával. Feleséget ott is kaphat, gondolta, de disznót nem biztos.

Nina Jablonkova orvosnő csinos zsidó asszony volt, aki szívből utált minden foglyot. Csinossága miatt népszerűsége tett szert a táborlakók között. Ellenszenvét nehezen bír, de végül sikerült megtörnünk. Csathó József (1915) rendőr századost Nina mellé osztották be. Jóska maga volt a megtestesült szelídség és szolgálatkészség. Nina méltányolta ezt. Tudta, Csathóra mindig számíthat.

Fery Palinak igen megtetszett Nina, s mivel az orvosnő mindig ugyanabban az időben érkezett a táborba, Pali már várta a kapu környékén. Köszönt neki, amit Nina sokáig nem fogadott. Pali „véletlenül” elkísérte az orvosi rendelőig. Teltek a hetek, Nina nem volt buta nő, s főleg nő volt. Az egyik alkalommal – meleg nyári napon –, könnyű nyári ruhát viselt, s alig tett néhány lépést, amikor egy bohóka szellő felkapta szoknyáját. Pali éppen azon a napon iratkozott fel gyengélkedőre. Amikor Jóska beszólitotta, Nina úgy tett, mint aki nem ismeri, s megkérdezte tőle, mi a baja. Pali elpanaszolta, mostanában erős szívdobogást érez, úgy véli, valami nincs rendben a szívével. Nina meghallgatta, fülét Pali mellére szorítva figyelte szívdobogását, majd Pali a hátán érezte Nina közelségét. A vizsgálat után a doktornő komoly arccal megkérdezte, mióta érzi ezeket a szívzavarokat, majd huncut mosollyal hozzátette: „Nem egy órája?” Felírt neki valami nyugtatót, s ettől kezdve nem állta meg mosoly nélkül Pali reggeli köszönését.

A magyarok visszamaradt részének Rummy Lajos, az egyenes jellemű, feltétlen fegyelmet kívánó ezredes lett a parancsnoka. Antifasiszta vezetőnek – népszerűsége miatt – dr. Borsos Elek hadbíró őrnagyot (1905) nevezték ki, aki mindig mosolygott, minden tréfában benne volt, s nagyokat nevetett néha saját kárán is. Röviden csak „Lexi bácsi”-nak hívtuk, nevét a latin lex=jog alapján írtuk x-el. Min-

denes ügyintézőnk a lábán megsérült, kevésbé népszerű Hargitai Ottó volt. A németekkel én tartottam a kapcsolatot. Propagandistájuk, egy korombéli hadnagy, Egon Plani, verseket, novellákat írt és ügyesen festett. Sikerült jó kapcsolatot kiépítenem vele, s mivel ők hetente, összegyűjtve kapták meg a *Neues Deutschland* című kommunista újságot, a csomagot pár nap múlva átadta nekem. Hírössze-foglalómat Lexi ismertette a barakk lakóival.

A barakk egyik legjellegzetesebb alakjának számított a szakállas „erdei manó” – ahogyan még Uzmányban dr. Tegzes Ernő csendőr őrnagy (1904) elnevezte –, dr. Wardener Mihály rendőr alezredes (1891). Folytonosan tett-vett, fűrt-faragott, mindig konstruált valamit. Neve – Iván bátyja révén – a sportvilágban ismerősen csengett. Azt mesélték, Iván akár olimpiai bajnok is lehetett volna – úgy emlékszem, magasugrásban – de ellenfelei leitatták, s így képtelen volt indulni a másnapi versenyen.

Miska bácsi Debrecenben szolgált, de azt beszéltek, nem sok köze volt a rendőrséghez. Az egyik alkalommal szükség lett volna rá, kiküldtek érte egy rendőrt, aki azzal tért vissza, hogy a megadott címen csak egy asztalost talált. Nőtlen emberként lakása nagy részét műhelynek rendezte be. Miska bácsi a táborban – mert a patkányok valóban elszaporodtak – patkányfogót készített. A nagy mű el is készült, majd egy központi helyen felállította. Teltek az éjszakák, de eredmény nélkül. Az egyik reggel azonban óriási üdvrivalgásra ébredtünk: „Megvan a patkány!” Bámultuk a csodaszervezetet, melyben ott feküdt a szörny. Miska bácsi boldog örömmel fogadta a gratulációkat, majd a pillanatnyi csendben megszólalt a mindig tréfát űző Zsámboky Sándor rendőr főhadnagy: „Miska bácsi! Egyet nem értek. Hogyan lehetséges, hogy a patkány oldalt fekszik? Amikor bemászott, nyilván körülnézett, s meglepetten kiáltott fel: hiszen ez a Wardener-féle patkányfogó, s mert tudta, nincs menekvés, szívszélhűtés érte, s oldalra fordult.” Mindenki nevetett. Miska bácsi sértődötten húzódott vissza, s többé nem állította fel a fogót. Az állatot természetesen Zsámboky helyezte el tréfából.

A patkányok úgy elszaporodtak, hogy végül a polcon őrzött kenyeret se kímélték, s ez már a legsúlyosabb vétségek közé tartozott. A patkányok elleni hadműveletet a Zsámboky–Láng Gyula rendőr főhadnagy kettős indította el. Ők is patkányfogót szerkesztettek, de hogy ki űzött tréfát velük, nem tudom. Az egyik reggel Zsámboky feje fölött egy felakasztott patkány függött, mégpedig úgy, hogy a farka majdnem érintette Zsámboky fejét. A nyakában cédula lógott: „In-

kább öngyilkos leszek, mintsem hogy a Zsámboky-Láng-féle patkányfogóba kerüljek.”

A kurlandi hadsereg

1948. március 15. A szabadság ünnepén kissé fanyarabbá vált a száj-ízünk. Szemjonov, amikor megtudta, hogy ez a nap a forradalom ünnepe, ragaszkodott a megemlékezéshez. A műsort két nap alatt állítottuk össze. Nekem is szavalnom kell valamit, mindegy, hogy mit, mondták. Mindegy? – kérdeztem. – Jó, akkor Sajó Sándor *Játék* című művét választom, de előre megmondom, nemigen kapcsolódik márciushoz. A válasz az volt: „nem baj”.

A műsor jól sikerült. A *Talpra magyart*, illetve refrénsorát eleinte csak néhányan, később szavalókóruressá alakulva valamennyi jelenlévő együtt harsogta: „esküszünk, esküszünk, rabok tovább nem leszünk”.

Utána csend, majd hatalmas taps. Szemjanov is lelkesen ünnepelt, de ahogy Fényi Pali később megjegyezte: „szaladgált a hideg a hátamon”.

Odahaza minden nemzetiszínbe borult, még az utcai táblák is. Batthyány Lajos egyik, hadifogságban lévő leszármazottját hazaszállították, hogy részt vehessen az ünnepségen. A Rákosi-korszakban üldözték grófi származása miatt. A Nyugati pályaudvaron mint fékező, illetve vagonrendező talált csak munkát. Az egyik kapcsolásnál a kocsik összenyomták, sérülésébe belehalt. Ha nem viszik haza 1948 elején, talán életben marad.

Az erdőségtől körülvéve különösen nagy élményt jelentett a természet ébredése, a tavasz csodálatos éltető erejének kibomlása. Ránk köszöntött a húsvét, engedélyezték a levélírást, s a küldemények haza is érkeztek. „1948. III. 26. Nagypéntek méltóságában, a közelgő húsvét szellemében száll gondolatom, lelkem haza. Léleken elsőként a rákospalotai sírokat keresem fel, édesapám halálának évfordulóján (1935. III. 26.) sokat időzök gondolatban velük. Istennem, tizenhárom esztendő. Mennyi minden történt azóta. Istennek hála, jó erőben, egészségben vagyok, változatlan kedéllyel, hangulattal. Istenben bízva telnek fogoly-napjaim. Meg kell állapítanom, sokat erősödtem. A zubbonyom nyakát nem tudom összegombolni. Az a vékony, beteges test, amelyért oly sokat aggódtál édesanyám, prímán bírja az itteni életkörülményeket. A komoly favágó munka

nagyban elősegítette, hogy az utolsó mérés szerint, ruha nélkül hatvankilenc kiló vagyok, s ez mind izom. Pocak még nincs, Klárikám.

Jelenleg még nem dolgozom, pihenek, élvezem a tavaszt, az erdőt, az egészséges levegőt. Jó idő esetén sétálunk, nagyokat alszunk, s álmodozunk a múlttól. Óriási erőt ad Béluska mosolygós képe, drága Klárim képei és szeretettel írt lapjaitok. Béluska pompás fickó lehet. A róla írt kedves beszámolót jó olvasni. Fényképe nagy népszerűségnek örvend. Köszönöm, hogy a sok nehézséget leküzdve, elősegítettétek, hogy ilyen pompásan néz ki. Kis ruhájáról rögtön tudtam, hogy Édesanyám, Te varrtad. Nagyon csinos. Istenem, nem is oly régen még nekem készítettél hasonló öltözéket.

Egyszer talán eljön a mi feltámadásunk, addig is bízom Isten akaratában. Bármennyire késik is jövetelem, lélekben ott állok melletted, mellettetek, és szeretettel teli gondolataimat a nap majdnem minden percében küldöm felétek.”

Szeretném harminchárom évvel visszaforgatni a történelem kerekét. Bizonyítékként arra, mekkorát változott a világ, s vele együtt az emberek. Keresztapám, édesanyám bátyja így írta le 1915 húsvétját a Fort-Alexandrowsk-i hadifogolytáborban.

„1915-ben a Fort-Alexandrowsk-i fogolytáborban ünnepeltük Húsvétot. Kevesen voltunk, talán harminc hadifogoly tiszt. A büntetőtábor mellett hangosan morgott a Kaszpi-tenger, mindig nyugtalan volt, mint mi, s a végtelen víz nem ígért feltámadást. Húsvét vasárnap reggelén egy orosz katona jelent meg nagy csomaggal, amelyben sonka, tojás, sütemény és vodka volt, s jelentette, hogy délben meglátogat bennünket az orosz tisztikar.

Tizenegy órakor meg is jelentek. Elöl jött az orosz ezredes, utána az alantos tiszték. Az ebédlőszobában vártuk őket. Mindnyájan díszbe voltak öltözve. Krisztus föltámadt, üdvözölte az ezredes lengyel alezredesünket, majd megölelte és megcsókolta. Azután körbejárt, Krisztus föltámadt, ismételte, mindnyájunkat átkarolta és megcsókolta. Ugyanígy üdvözölte és csókolta meg valamennyiünket a többi orosz tiszt.”

Krisztus föltámadt! Csakhogy a világ elfelejtette ezt. Ha 1948-ban Bolsakov, Ivanov, Szemjonov jött volna megölelni minket, bizonyára nem hiszünk a szemünknek.

Április 16-án írt lapomon megnyugtattam a családot: ígéret hangzott el, mely szerint nem tartanak senkit vissza, 1948. december 31-ig valamennyi hadifogoly hazakerül. A mondat végére – utólag megállapítva, jogosan – nagy kérdőjelet tettem.

A pihenőm nem sokáig tartott. Ismét a favágó csoportba kerültem, s lelkesen készítettük a tüzelőt a konyhának. Mint érdekességet említtem, hogy május 1-én és november 7-én a szerszámokat le kellett adnunk, s csak a kommunista ünnepek múltával kaptuk vissza őket.

Nagyon jólesett a mozgás. A német nyelvet is gyakoroltam. Két érdekes regény került a kezembe. Az egyiket könnyen átrágtam magam, mert olvastam magyarul. Sok időt töltöttem együtt Hildebrand vezérkari őrnaggyal (1914–1970). Sok évvel később segítségével ismertem meg a Rajna völgyét, Altenkirchent, Westerwaldot, s mesélte el a kurlandi hadsereg történetét.

A kurlandi hadsereg (Észtország, Lettország és Litvánia területén) a tengerre támaszkodva jól felfegyverzett, komoly katonai erőt jelentett. Amikor alattuk az orosz ék előretört nyugat felé, engedélyt kértek, hogy átvághassák. Berlin nem járult hozzá, amikor pedig engedélyezte, az ék már olyan erős volt, hogy nem lehetett áttörni. Az oroszok sokszor támadták a hátukban maradt hadsereget, de eredmény nélkül. Prégler híradós őrnagy mesélte, hogy nagyon jól működtek a lehallgató készülékeik, így fel tudtak készülni. Az oroszok összpontosítva támadtak, mire a németek is oda csoportosították erőiket, a többi helyen alig maradt katonájuk. A pontos adatra már nem emlékszem, de közel hatvan támadást vertek vissza.

A kapituláció után nem volt más választásuk, mint tárgyalásokba bocsátkozni az oroszokkal. Az egyik tárgyaló fél Gerd barátom volt, aki gépkocsin érkezett az orosz parancsnokságra. A fegyverletételt megbeszélték, majd az orosz ezredes meghívta ebédre a tárgyaló küldöttséget. Az ezredes ölében egyenruhás bárisnya ült, akivel közös tálból ettek. Gerd külön tányért kapott. Az ajándékba adott rádióval nagy örömet szerzett az ezredesnek.

Az oroszok közölték a kurlandi hadsereg parancsnokával, hogy Sztálin – méltányolva a hadsereg rendkívüli bátorságát – nem tekinti hadifoglyoknak a katonákat. Pillanatnyilag ugyan táborban helyezik el őket, de a tisztek megtarthatják oldalfegyvereiket. A gépkocsik a táboron kívül maradnak. Az alakulatok – mint mindig – utoljára elvonulhatnak parancsnokuk és az orosz parancsnok előtt.

Néhány nap múlva valamilyen incidensre hivatkozva a tiszteknek le kellett adniuk oldalfegyvereiket, majd az oroszok rövidesen hívták a tárgyaló német vezérkari tiszteket, így Gerdet is, és közölték velük: tekintettel arra, hogy becsapták a szovjet katonai vezetőséget, mert fegyvereiket elásták, elrejtették, Sztálin visszavonta korábbi en-

gedményét, s így ők is hadifoglyok immár. Visszatérőben Gerdék látták a kifosztott gépkocsikat, műhelykocsikat, a kultúrgépkocsiból a szétdobált filmeket, a szanaszét heverő szerszámokat; használhatatlan romhalmazzá, roncsteleppé alakult át a felmérhetetlen érték.

Így kerültek közénk a törzstisztek: tábornokok, vezérkari tisztek, akiket egységesen huszonöt évre ítélték, s Adenauernak köszönheték, hogy még előttünk hazakerültek. Adenauer ugyanis addig nem volt hajlandó Moszkvával tárgyalni, amíg az SSSR-ben német hadifoglyok tartózkodnak.

A kurlandi hadseregnek, illetve a hadsereg katonáinak a nemzetközi jogot megszegényítő a története. Amikor a kapituláció ténye nyilvánvalóvá vált, sokan csónakon, tutajon, motorcsónakon, hajón átszöktek a semleges Svédországba, ahol táborban helyezték el őket, de a lakókat nem őrizték. Nemsokára elterjedt azonban, hogy az oroszok követelik az előlük megszökött katonák kiadását. A hír hallatára a pesszimisták azonnal útra keltek, de az optimisták – bízva a svéd semlegességben – maradtak. Nemsokára svéd katonák jelentek meg, hogy hajóra rakják a németeket. Pánik, tömeges öngyilkosság, öncsonkítás következett. A svéd katonák erre megtagadták a parancs végrehajtását, s távoztak. Akik még ezek után is maradtak, azokat két héttel később mégis behajózták, s átadták az oroszoknak, akik ígéretet tettek, hogy szabadulásukig különleges táborban, együtt fogják őrizni őket.

Az oroszok szavahihetőségét ismerve természetes, hogy azonnal szétszórták a hadifoglyokat, akiket finom anyagból készült svéd csajkájukról lehetett fölismerni. Nem hiszem, hogy a huszadik században a nemzetközi joggyakorlat – és elsősorban a svédek, illetve az oroszok – dicséretére válhatna ez az eset.

Orosz „játék”

Májusban beköszöntött a kellemes meleg. A szél hordta a port és a híreket: senkit sem tartanak vissza. Egyikünk se hitte már komolyan. Ebben az évben Szent László királyunk ünnepe – június 27-e, amikor halálának évfordulóján mindig nagymamára gondoltam – a tábor életében izgatott találgatásokkal telt el. Pontos információink természetesen nem voltak, de az oroszok elkapott beszélgetéseiből, az ideges légkörből, majd pedig Szemjonov tájékoztatásából értesültünk Tito váratlan kiugrásáról. A történeteket a szerencsétlen Szemjo-

nov képtelen volt megmagyarázni. Mi mindenesetre ráfizettünk a kommunista világon belüli ellentétre, mert postánk fennakadását okozta.

A friss, meleg levegő meghozta mozgáskedvünket. Megalakult a magyar futballcsapat, s kihívta a német törzstiszteket. Köztük sok fiatal, huszonnyolc-harmincéves tölgyfalombos őrnagy és alezredes játszott. Hornyák Jancsi és Fényi Pali egymás után rúgták a gólokat. A magyar győzelem óriási diadal volt. Éljeneztük, ünnepeltük a mieinket, sikerüket összeadott nagyobb fejadaggal jutalmaztuk.

A németeknek is megjött a kedvük, csapatokat alakítottak, s kézilabda-csatát vívtak egymással. Fantasztikus erőbedobással játszottak. Ekkor látszott, mekkora energia rejtőzik ezekben a fiatal német törzstisztekben.

Az egyik alkalommal Rummy ezredes urat köszöntöttük, s tiszteletére műsorral készültünk. Sikerült zenekart is összeállítanunk. Sulyok Pista volt a karmester, aki saját műveket is szerzett. Szobonya Bandi bácsi, rendőr alezredes (†1980) valóságos brácsásnak bizonyult barna bőrével, dr. Szombathelyi Gyuszi hadbíró főhadnagy, Szász Micu hadbíró főhadnagy, dr. Beliczky Olivér rendőr százados hegedült, Hídvégi Foló csendőr százados mandolinozott, Szabó Ferenc rendőr főhadnagy és Szalay Károly főhadnagy pedig dobolt. Lelkesen készültünk, az egész tábor kíváncsian várta az ünnepi estét. Meghívót is készítettünk. Mindenki kapott, csak az új német antifasiszta vezetőt, Kraust hagytuk ki, mert nem vette a fáradságot, hogy leviziteljen nálunk.

Rummy mellett ült a táborparancsnok, majd Nina következett, azután Szemjonov és két sorban az oroszok, a szesztrák, végül a többi vendég. A műsor közepén Egon Plany köszöntötte főnökünket, majd saját készítésű festménnyel kedveskedett neki, amelyet Rummy lelkes taps közepette vett át.

Ekkor két bajtársunk nagy, fonott kosárral lépett elő, mely tele volt virággal. A tiszti csoport felállva köszöntötte a meghatott Rummy ezredest, aki a virágkosarat ezekkel a szavakkal viszonzta: Uraim! Bajtársak! Nagyon köszönöm a kedves meglepetést, de engedjétek meg, hogy azt a legméltóbbnak adjam tovább, s máris németre fordítva a szót Nina felé fordult: Doktornó! Engedje meg, hogy a virágcsokrot átnyújtsam Önnek, hiszen Ön az, akinek annyi sok jót köszönhetünk.

Nina halálra váltan, már a második német szó után igyekezett Rummyt félbeszakítani. Látszott rajta, nagyon meg van ijedve. Utólag mi

is megértettük félelmét, hiszen a többi orosz nem értett semmit az egészből. Székely Samu mentette meg a helyzetet, aki máris fordította Rummy szavait. Most már merészelt elpirulni, s kedves mosollyal felénk is fordulva köszönte meg az ünneplő tapsot. Ezzel Ninánál végleg csatát nyertünk, s ettől kezdve nem volt olyan orvosi segítség, melyet meg ne kaptunk volna tőle.

Jellemző az oroszokra, ahogy Rummy udvarias gesztusára reagáltak. A produkt-felvételezőktől többször megkérdezték, miért adta Rummy, a polkovnyik (ezredes), Ninának a virágot. Sehogy se ment a fejükbe. Nemigen ismerték a nőekkel szembeni tisztelet európai megnyilvánulásait.

A tábor derűs csoportját alkották a felvételezők. Négyen vagy öten lehettek. Parancsnokuk Tigris, eredeti nevén Rakovszky József rendőr főhadnagy. A Tigris elnevezés állítólag azért ragadt rá, mert mindkét bokáján és fején, nyilván a hideg ellen, prémet viselt. Volt egy másik variáció is, mely szerint – szomszédai állították – időnként „tigrisszaga” volt. Aranyos, mosolygós, hatalmas testű, lefogyva is legalább kilencven kilós, feledhetetlen bajtárs. A másik, minden bolondságra kapható személy közülük Schwartz, valódi nevén dr. Fekete Lajos rendőr főhadnagy volt. A felvételezők naponta mentek élelemért, produktért a konyhának és a pékségnek. A kocsit mak húzták, zömmel Tigris volt a ló, akit a többiek nevetve biztattak.

Az egyik alkalommal váratlanul riasztották őket. Schwartz éppen a borbélynál ült, s valamiért fejébe vette, hogy kopaszra nyíratja magát. Rezsőffy Lajos hadbíró főhadnagy (1913), a legjobb borbély ötlete volt-e, netán Rakovszky Jóska biztatta fel, nem tudom, de úgy nyírta meg Schwartzot, hogy középpütt meghagyott két ujjnyi sávot. Fantasztikusan nézett ki. Tükör nem lévén, Lajos nem láthatta magát. Rohant a kapuhoz, ahol a többiek már várták. Sehogy sem értette, mit bámulnak rajta az oroszok, sőt röhögnek félkaréjban állva. Még azok is előjöttek, akik nem voltak szolgálatban. Amikor végigsimította a fejét, döbönt rá, mit tettek vele. Este azután Rezsőffy beferezte a nyírást.

Az egyik késő délután Rakovszky Jóska és Tulipán csendőrszázalóstag magához intette az őrség. Az oroszok szerettek „játszani”, de ami nekik játék volt, az számunkra gyakorta súlyos megpróbáltatást jelentett. Mindkettőjüket kivitték az őrség szállására, ahol már „igen jó hangulat” uralkodott, s hogy erejüket fitogtassák, ütni kezdték a két magyart. Rakovszky az első pofon után a szívéhez kapott, s „moja szerce”, jaj a szívem kiáltással azonnal összeesett. Tulipán elég sokat

kapott, mert az oroszokat bosszantotta, hogy magát urazza (a „pán” úrféleséget jelent az oroszban), „hiszen te csak Tuli vagy”, magyarázták neki. Tigris ájulása miatt kissé megijedtek: ápolták, etették, a táborba csak másnap este engedték vissza. Tigris nagy nehezen magához tért, s nevetve mesélte, az egész őrség vacsoráját megette. Pár nap múlva Tigris fogadásból három zsák lisztet hozott be egymaga. Egyet a nyakán, kettőt a hóna alatt. Amikor az éppen szolgálatban lévő, pofont adó orosz meglátta, először rábámult, majd levette a sapkáját, megvakarta a fejét, s vigyorogva sziszegte: „hitri cselovek”, furfangos fickó.

A negyedik karácsony

Talán már nem is okozott akkora csalódást, mint egy évvel korábban, hogy kimaradtunk az 1948-as szállítmányból is. Alaposan megfogyatkoztunk. Hornyák Jancsi, dr. Basa Pista, Radnóthy Árpád és még nagyon sokan mások vidáman indultak haza. Ekkor éreztük először: sorsunk teljességgel bizonytalan, s nemigen gondolhatunk arra, hogy valaha is hazajutunk. Talán ez volt az oka, hogy azokat a csontfaragásokat, amelyeket Ambrózy Arnold vezérkari alezredes (1904) és Dobó József tartalékos százados (1896) készített nekem, Hornyák Jancsival hazaküldtem.

Azért, hogy megmutassuk fogvatartóinknak, mindenek ellenére mégis van bennünk erő és tartás, újabb futballesatára hívtuk ki a németeket. Én drukker voltam. Óriási fölényrel győztünk, bár Hornyák hiányzott, de Fényi Pali egymaga két gólt rúgott.

Szemjonov, hogy rossz hangulatunkat eloszlassa, nagy köteg postát hozott be. Megéljeneztük, s mivel onnan mi a valóságosnál is veszedelmesebbnek ítéltük meg az otthoni helyzetet, bizony nagyon sokat aggódtam Karcsi bátyámért, akinek virágnyelven más, biztosabb állást (a hadseregben szolgált), esetleg más hazát is ajánlottam.

Augusztus 12-én elkeseredett hangú levelet írtam haza:

„Klára névnapján hálatelt szívvel, hogy Isten életünket összekapcsolta, és Béluskát nekünk adta, fordulok a Mindenhatóhoz. Szerető szívvel kérem, könyörgök, éltesse nagyon sokáig, vigasztaljon, erősítsen, tartson meg egészségben, és pótolja örömmel ezeket a keserves, gonddal teli éveket. Szívem, lelkem ma különösen sokat van Veled, egész nap Rád és Rátok gondolok... e pár szál kis virágon keresztül tudom csak szívemet feléd küldeni. Két olyan biztos tény,

amin a kilométerek ezrei, a fogság még bizonytalan számú napjai sem tudnak változtatni: a hűséges ragaszkodás és a végtelen szeretet. Bárhogy alakuljon is a sorsom, ez a fentiekben nem változtat... ha Isten akarata más lenne, meg kell hajolnunk, de akkor is a Ti szeretetetek, mosolyotok, a drága emlékek lesznek azok, melyek az utolsó percben is erőt adnak. Most már valóban csak a testületek tagjai maradtak és a más okok miatt kiválasztottak. Teljes elszigeteléssel számolunk.

Megünnepeltük augusztus huszadikát, kiöltöztünk, a barakkot, az oltárt gyönyörűen felvirágoztuk. A magyarul megtanult német pap olyan beszédet mondott, amely bármely magyar paphoz méltó lett volna. Igaz, a beszéd összeállításában Ivánkovics rendőr alezredes segített neki. Kértük István király közbenjárását a mi és a Ti érdeketekben. Talán meghallgatja.

Egyébként ez volt az utolsó mise, mert a német papot is elviszik, s mi lelkipásztor nélkül maradunk.

Nevezetes ünnep közeledik. Három éve hirdették ki, hogy megkezdődik hazaszállításunk, két éve 'estünk pofára', amikor Uzmányban azt hittük, hazamegyünk, helyette ebben a körzetben kötöttünk ki.

Lassan beköszönt az ősz, majd megérkezik a tél. Ez már a negyedik lesz. Edzettek vagyunk. Most még mindig van virág fényképeitek mellett. A fecskék elmentek. A favágás abbamaradt. Nem dolgozom. A bánásmód változatlan. Oroszt alig látunk. A német törzstisztek egy része is a városi táborba került.

Béluskát külön is nagy szeretettel csókolom, kérem, bízson továbbra is abban, hogy édesapja hazajut, mert haza akar jutni. Legyen vigasztok, örömtők. Béluskám, ha szomorúnak látod drága Mami-dat, az én drága kis szöszke Klárimat, csókold meg helyettem. Ne felejtsd, ne felejtsetek, lelkem mindig Veletek van, buzgó imánk a Jóistennél egyszer csak meghallgatásra talál."

Október elején korábról már ismert öt osztrák törzstisztt kereste fel Romy ezredest, majd együtt jelentek meg a barakkban. Romy bejelentette, a melléte álló osztrákok azzal a kéréssel fordultak hozzám, s rajta keresztül hozzánk: egyezzünk bele, hogy átköltözhesse nek közénk. Igennel válaszoltunk, s egy óra múlva már ott voltak minden holmijukkal.

Koren hegyivadász ezredes idősebb férfi volt. Megnyerő mosolyú ember, sapkáján a hegyivadászok jelzésével, a havasi gyopárral. Schuh alezredes zárkózottan viselkedett, Hoffmann Rudi bácsi, ör-

nagy, civilben iskolaigazgató, valami keveset beszélt magyarul. Kecht Egon hadbíró őrnagy vörös hajával nem nyerte el szimpátiánkat, de megfért a többiek között... Az ötödik, Günther Ossmann 1918. IV. 23-án született, tehát egy héttel volt fiatalabb nálam. Kissé rátarti, mosolygós fiatalember. Régebről ismertem. A négyes priccsen nem jutott neki hely, így Ossit elvittem magammal a barakk másik végébe, s a fejem fölött rendezkedett be. „Hütlensége miatt” korholták a többiek, de ő nem törődött ezzel. Máiig megmaradt kedves barátot szerettem magamnak. Együtt laktunk 1949. ápriliséig, amikor minket Voronyezsbe vittek.

Ossi előbb érkezett haza, Klárimnak azonnal írt. Ebben a levélben szerepel egy különösen kedves mondat: „Wir sind in dieser Zeit menschlich nahe gekommen!” (Ebben az időben emberileg nagyon közel kerültünk egymáshoz.)

Hoffmann Rudi bácsi feledhetetlen. 1956-ban, a forradalom idején azonnal csomaggal jelentkezett, s magyar–német, kevert nyelvű levelet küldött. Azóta is kapcsolatban maradtunk. Koren ezredesről Ossi sem tud – Schuh alezredes még kint meghalt –, Kecht Egonnal még beszéltem telefonon, de néhány éve már ő is halott. Így jött létre 1948-ban az osztrák–magyar köztársaság. Kár volt szétrobbantani.

1948 karácsonya. Az erdőben romantikus a tél. A lombtalan fák fehér ruhába öltöznek, s ha a szél olykor megrázza is a hóköpenyt, bőséges utánpótlás érkezik. A világtól majdnem teljesen elzárva, viszonylag kevesen, német barátok nélkül, akiknek nagy részét átvitték a városi táborba (igaz, tavasszal visszahozták őket), igen csendesen peregték napjaink. Tűzifánk volt, fűtöttünk, s így bent elviselhetőbb világ uralkodott, mint kint... de azért elég sokat tapostuk a havat. Közben készültünk az év legszebb, számomra különösen kedves ünnepeire. A karácsony meghitt bensőségességéhez hozzájárul a pompás fa, mely árasztja magából a fenyő jellegzetes illatát... az ajándékozás öröme... a karácsonyi énekek... a gyertyagyújtás... és az egyházi szertartás, amikor a hívő köszönti a megszületett kis Jézust. Ilyenkor még a legdurvább lélek is otthont keres, mert hiányolja a szeretetet.

Rabéletünkben ez volt az első olyan karácsony, amikor magunkra maradtunk: nem volt, aki bemutassa a szentmisét. Fogságunk negyedik karácsonyára készültünk. A fenyőfát beszereztük, a díszeket magunk készítettük. Összeadtuk a kockacukrot, papírba csomagoltuk, s ezzel pótoltuk a szaloncukrot. Megvettük a gyertyákat, a fa tetejére a hármashalmon a kettős kereszt került a koronával.

A felekezetek közti különbség megszűnt. A karácsonyi énekeket, a *Stille Nacht*ot együtt énekeltük... karácsonyi verseket mondtunk... a fa mellé, asztalra helyeztük szeretteink, a feleségek, gyermekek, menyasszonyok, unokák, édesanyák képét, s úgy éreztük, nem vagyunk egyedül. Közös fohászkunkat egyik bajtársunk, az osztrákokét Koren ezredes mondta el. Megkapó gondolata volt: milyen jó az erdőnek, mert az tudja, jön a tavasz, megszabadul a hó rabságától, de a szegény fogoly csak álmodik egy másik életről.

Ekkor a nálam sokkal idősebb rendőr főhadnagy, a szenvedélyes, érzelmein nehezen uralkodó Kamarás Miklós lépett a gyertyáktól megvilágított fa elé, és elmondta – nem szavalta, mondta – Ábrányi Emil *Mi a baza* című versét, amely ezekkel a sorokkal végződik:

Porba hullt a vándor a magyar határon,
Úgy van, ez a föld, ez az ő hazája.
Úgy van, ez a föld az. Ez az ő hazája!
Oda roskad hozzá hidegülő szája.

Mozdulatlanul, karja a rögöt ölelte
És egy hosszú csókban elrepült a lelke.
Visszajött meghalni, ahhoz, kit imádott.
Sírsz, fiacskám? – jól van!
Ez a haza, látod!

Taps nem volt. Némán bújtunk ágyba, s oly csöndben meredtünk magunk elé, mint amilyen csönd honol a hólepel alatt téli álmát alvó erdőben... a gyertyák kialudtak, s csak a gyantailat terjengett karácsonyi álmaink fölött.